

ANTITURCICA ITERATA
– PONOVNI POGLED NA HRVATSKU RENESANSNU
PROTUTURSKU KNJIŽEVNOST

Neven Jovanović

UDK: 821.163.42.09"14/15"

Neven Jovanović
Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
Z a g r e b
neven.jovanovic@ffzg.hr

Otpor »Turcima«, održavanje granice prema Osmanskome Carstvu, jedna je od dominantnih tema u ranonovovjekovnoj Hrvatskoj. Sukladno tome, »turska tema« prisutna je i u književnosti. Problematizirana je u velikom vremenskom rasponu, na različitim jezicima, u različitim žanrovima, s različitim intencijama. Važnu podskupinu tekstova ove tematike – izravne i neizravne pozive na otpor osmanskim napadima i osvajanjima u razdoblju 1436–1600 – ovdje smo pokušali popisati što potpunije i što konzistentnije. Uvodno dajemo pregled istraživanja i interpretacija hrvatskoga protuturskog korpusa od 1945. do 2014. Potom upozoravamo na probleme vezane uz konstituiranje korpusa i iznosimo načela po kojima smo korpus uspostavili. Zatim opisujemo korpus prema očuvanosti popisanih tekstova, prema pisanom mediju u kojem su prenošeni (rukopisi ili tiskovine), prema jeziku (latinski, hrvatski, talijanski), načinu izražavanja (proza, poezija), književnim vrstama, kronologiji (upozoravamo i na diskontinuitete, na godine kad se javlja manje protuturskih tekstova), te prema prostorima koji su u tekstovima posebno isticali. Razmatramo i autore, prema broju tekstova, prema porijeklu i društvenom statusu. Naposljetku skiciramo sinoptičku interpretaciju korpusa, posebnu pozornost poklanjajući tekstovima koji se pojavljuju istodobno ili su vremenski bliski. Bibliografska skica hrvatskog protuturskog korpusa priloga je radu, a dostupna je i kao baza podataka na internetu.

Ključne riječi renesansa, Hrvatska i Turci (Osmanlije), književni korpus, protuturska književnost

Uvodeći čitaoce prije dvanaest godina (2004) u pionirski prikaz »djela hrvatske ranonovovjekovne književne kulture, u kojima je predodžba Turaka važna sastavnica njihova tematskog svijeta«, Davor Dukić odmah je morao dodati: »Doduše, svaki povijesni pregled trebao bi pretpostavljati potpunu zastupljenost relevantne građe. U početku rada na ovom projektu postojala je takva namjera, no uskoro se uvidjelo da je građa toliko obimna da bi pokušaj njezine obrade u cjelini odgađao dovršenje knjige unedogled«. ¹ Razmjere opsežnosti o kojoj je govorio Dukić namjeravamo odrediti na manjem i ograničenijem odsječku, onome hrvatske književnosti s »protuturskom« temom. Ujedno i propitujemo načine uspostave i analize skupa građe, skupa koji će, ubrzo nakon Dukićeve knjige, Filip Hameršak opisati kao »tekstovni korpus«: »ukupnost tekstova napisanih o nekoj temi te u nekom žanru«. ²

Dodatan je poticaj za ovu bibliografsku skicu općeprihvaćeno uvjerenje da se radi o književnoj refleksiji prijelomne teme u prijelomnom povijesnom trenutku. U XV. i XVI. stoljeću, naime, pisanje o turskoj opasnosti nije samo reakcija na dramatičnu, upravo egzistencijalnu ugroženost hrvatskog naroda, društva i države, već i nastojanje da se ta kontinuirana kriza prevlada mijenjanjem društvenih i političkih ideja, odnosno razvojem onoga što je Tomislav Raukar nazvao »novim integrativnim činiteljima« hrvatskog društva. ³ A prihvatimo li pretpostavku da je »turski kompleks« presudno utjecao na oblikovanje moderne Hrvatske, to znači da smo itekako pozvani proučavati ne samo »reprezentativne« nego, po mogućnosti, sve tekstualne manifestacije toga kompleksa ⁴ – odnosno, u našem slučaju, njegova odsječka *antiturska*. Interpretaciji su pak nužne predradnje identifikacije i popisivanja. ⁵

¹ Davor Dukić, *Sultanova djeca - predodžbe Turaka u hrvatskoj književnosti ranog novovjekovlja*, Thema, Zadar - Zagreb, 2004, VII-VIII.

² Filip Hameršak, »Na Hergešićevu tragu - kako utvrditi tekstovne korpuse novijega hrvatskoga predinformatičkoga razdoblja?«, *Studia lexicographica*, 1 (2007), 117-128.

³ Tomislav Raukar, *Hrvatsko srednjovjekovlje: prostor, ljudi, ideje*, Školska knjiga, Zagreb, 1997, 493.

⁴ Rizik olako shvaćene reprezentativnosti dobro ilustrira Miroslav Kurelac, »Hrvatski protuturski pisci XV. stoljeća«, *Rasprave iz hrvatske kulturne prošlosti*, 1 (1998), 77-92. U tom se kratkom pregledu višekratno upozorava da rad obuhvaća »samo najznačajnije hrvatske pisce petnaestog stoljeća čija se djela odnose na turska osvajanja«, ali obrađuju se praktički svi poznati nam hrvatski autori i autori s područja Hrvatske koji su se do 1500. makar dotakli turske teme (osim Ivana Stojkovića). Korištenjem termina »reprezentacija« za podskup koji je gotovo identičan nadskupu stječe se dojam da je korpus veći nego što jest, mada o tome možemo samo nagađati.

⁵ Poticaj ovome radu bio je članak u enciklopedijskoj »bibliografskoj povijesti« Neven Jovanović, »Croatian anti-Turkish writings during the Renaissance«, *Christian-Muslim Relations. A Bibliographical History. Volume 7. Central and Eastern Europe, Asia, Africa and South America (1500-1600)*, ur. David Thomas i John Chesworth, Brill, Leiden - Bos-

U povijesti književnosti

Skupinu tekstova koje ćemo popisati, bibliografski opisati i potom tek ovlašt analizirati čine s prostorom moderne Hrvatske povezani pozivi kršćanima na borbu protiv Osmanlija u obranu Dalmacije, Hrvatske, Ugarskog Kraljevstva i čitave Europe. Čini se da ih je kao tematsku cjelinu »protiv Turaka« prvi izdvojio Mihovil Kombol 1945. Prvu je pak monografiju o turskoj temi - u dalmatinskoj renesansnoj književnosti, prvenstveno onoj hrvatskoga jezičnog izraza - napisala 1965. njemačka slavistica Edelgard Albrecht, koja je analizirala tematski kompleks širi od protuturskog segmenta. Dajući 1974. pregled hrvatske renesansne književnosti, Marin Franičević povezo je latinske i hrvatske manifestacije protuturske teme u jedinstveni korpus. Napokon je 1983. Vedran Gligo oblikovao utjecajnu zbirku humanističkih »govora protiv Turaka«, okupivši na jednom mjestu šesnaest protuturskih tekstova hrvatskoga humanizma (pretežno latinskih, ali nipošto ne samo govora), dodajući im hrvatski prijevod, opsežnu uvodnu studiju i komentare (koji su katkad male zasebne studije). Približno usporedno s Gligom, u razdoblju 1982-1984, Tomislav Raukar protuturske je tekstove (upotpunjene diplomatskim pismima Hrvatskog sabora i utjecajnih velikaša) uključio u svoje društveno-političke historiografske interpretacije Dalmacije i Hrvatske XV. i XVI. stoljeća; sintezu će ostvariti 1997. u završnici *Hrvatskog srednjovjekovlja*, iščitavajući iz korpusa niz potvrda za kraj srednjega vijeka u Hrvatskoj. Taj kraj Raukar vidi u dramatičnom i traumatičnom premještanju političkih težišta i usmjerenja te u prvome javljanju mentaliteta i ideologema koji će obilježiti ne samo hrvatsko rano novovjekovlje nego i moderno razdoblje.⁶ Davor je Dukić 2004. u već spomenutom radu, pristupom teorijski čvršće utemeljenim od tematskog kataloga Albrecht, usto razmatrajući i dijakronijski, i regionalno, i jezično širi dijapazon tekstova, s immanentno-aksioloških i imagoloških polazišta sustavno interpretirao stereotype

ton, 2015, 491-515. Pokazalo se nužnim razraditi ondje iznesene uvide i dopuniti podatke. Dovoljno je spomenuti da se u tom članku navodi kako »corpus of Croatian anti-Turkish writings comprises some 70 works of prose and poetry written between 1448 and 1600 by at least 39 authors«, dok je ovdje formiran korpus gotovo dvostruko opsežniji – kao što će se vidjeti, broji 141 tekst i 61 autora.

⁶ Mihovil Kombol, *Poviest hrvatske književnosti do narodnog preporoda*, Matica hrvatska, Zagreb, 1945; Edelgard Albrecht, *Das Türkenbild in der ragusanisch-dalmatinischen Literatur des XVI. Jahrhunderts*, Sagner, München, 1965; Marin Franičević, Franjo Švelec, Rafo Bogišić, *Od renesanse do prosvjetiteljstva* (Povijest hrvatske književnosti, knj. 3), Liber, Zagreb, 1974; Vedran Gligo (ur.), *Govori protiv Turaka*, Logos, Split, 1983; Tomislav Raukar, »Komunalna društva u Dalmaciji u XV st. i u 1. polovini XVI st.«, *Historijski zbornik* 35 (1982), 43-118; Tomislav Raukar, »Turci i hrvatsko kasnosrednjovjekovno društvo«, *Historijski zbornik*, 37 (1984), 247-254; Raukar, n. dj. (3).

o Turcima u korpusu stotinjak hrvatskih djela (hrvatskoga i latinskoga jezičnog izraza) nastalih od sredine XV. do konca XVIII. stoljeća.⁷

Ovaj pregled pokazuje da do pomaka u *teorijskim* pristupima turskoj temi u hrvatskoj književnosti dolazi, nakon 1965, približno svakih deset godina. Pomaci u formiranju *korpusa*, međutim, znatno su rjeđi. Najpotpuniji popisi tekstova s turskom temom i dalje su Gligova zbirka iz 1984, Novakovićev pregled iz 2003/2005. te Dukićev korpus iz 2004. Hrvatska filologija i povijest književnosti još uvijek nemaju ekvivalenta trima svescima bibliografije *Turcica* Carla Göllnera (1961-1978).⁸

Problemi formiranja korpusa

Svaki pokušaj popisa i opisa »ukupnosti tekstova napisanih o nekoj temi« suočava se s tri glavne poteškoće. Najvidljivija među njima, problem pronalaženja tekstova, zapravo nije i najozbiljnija. Sastavljaču više glavobolja zadaje *tematika*,

⁷ Dukić, n. dj. (1). U latinističkom dijelu Dukića sažeto, ali obuhvatnije dopunjava Darko Novaković, »Quis servabit servatores: guerra e pace nella letteratura umanistica croata«, *Guerra e pace nel pensiero del Rinascimento: atti del XV convegno internazionale (Chianciano-Pienza, 14 - 17 luglio 2003)*, Cesati, Firenze, 2005, 493-506. Manji su doprinosi o aspektima protuturskog korpusa: Michael Boro Petrovič, »The Croatian humanists and the Ottoman peril«, *Balkan studies*, 20 (1979), 257-273; Ivan Jurković, »Turska opasnost i hrvatski velikaši – knez Bernardin Frankopan i njegovo doba«, *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti*, 17 (2000), 61-83; Vjeran Kursar, »Antimuslimanski karakter protuturskih govora«, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest*, 34-35-36 (2004), 29-46; Antun Nekić, »Europske predodžbe o »turskoj« prijetnji (14.-16. stoljeće)«, *Povijesni prilozi*, 43 (2012), 81-118; Davor Dukić i Borislav Grgin, »Juraj Šižgorić and the Ottomans: the Image of the Other in a Late Medieval Dalmatian Commune«, *Association Internationale d'Études du Sud-Est Européen – Revue*, 40-44 (2014), 97-112; Norman Housley, »Christendom's Bulwark: Croatian Identity and the Response to the Ottoman Advance, Fifteenth to Sixteenth Centuries«, *Transactions of the Royal Historical Society (Sixth Series)*, 24 (2014), 149-164; Davor Dukić, »Das Türkenbild in der kroatischen literarischen Kultur vom 15. bis zur Mitte des 19. Jahrhunderts«, *Osmanen und Islam in Südosteuropa*, ur. Reinhard Lauer i Hans Georg Majer, De Gruyter, Berlin, 2014, 157-191.

⁸ Carl Göllner, *Turcica: Die europäischen Türkendrucke des XVI. Jahrhunderts*, 1-3, Editura Academiei, Akademie-Verlag, Librairie Heitz, Bucuresti - Berlin, 1961-1978. Dok je korpus latinskih i hrvatskih tekstova koliko-toliko uspostavljen, znatno su rjeđe opisani i analizirani hrvatski protuturski tekstovi na talijanskom i njemačkom. Brojna smo takva djela našli kod hrvatskih autora koji su pisali na talijanskom (Zadrinanin Luigi Bassano, Kotoranin Ludovik Paskalić, Dubrovčanin Miho Monaldi). Čini se da je ovdje vidokrug povjesničara književnosti ostao trajnije sužen zbog kulturne nelagodice naslijeđene iz doba talijansko-južnoslavenskih političkih borbi tijekom prve polovice XX. st.

pitanje kako procijeniti govori li tekst »o« određenoj temi. Treći su izvor nedoumica pitanja razgraničavanja: što ćemo smatrati »hrvatskim« tekstom? I gdje ćemo povući granicu između književnog teksta i dokumenta?

Jasno je da se o temi može govoriti izravno i neizravno, kao i da tekst ne mora imati samo jednu temu. Jasno je, opet, da postoje protuturski tekstovi hrvatskih autora koji se ne odnose na hrvatsku situaciju, kao što postoje i tekstovi nehrvatskih autora koji govore o Hrvatskoj, pa i tekstovi koji su s »nama« vezani možda tek osobom naručitelja ili adresata. Napokon, postoje tekstovi koje bi tradicionalnije poimanje književnosti kao »umjetnosti riječi« u prvi mah proglasilo dokumentima – privatnim zapisima, ili onima isključivo funkcionalnim – ali pokazuje se da i takvi mogu vrlo lako »preskočiti« u područje javnog i retorički stiliziranog. Jednako kao što tekstovi namijenjeni objavljivanju mogu, igrom slučaja, stoljećima ostati zatvoreni u privatnost autografa ili jednog jedinog prijepisa.

Nekoliko primjera. Prvo, javni apeli papi za hitnu i obilnu vojničku pomoć u borbi protiv Turaka, poput onih Ivana Viteza od Sredne <2, 4, 6, 9, 10>, Jana Panonija <12, 13>, Tidea Acciarinija <16>, Jurja Divnića <22>, Šimuna Kožičića Benje <39, 42>, Stjepana Posedarskog <41>, nesumnjivo predstavljaju izravan i otvoren govor na protutursku temu (i pokušaj izravnog utjecanja na javno mnijenje).⁹ Nasuprot tome, protuturska je komponenta, recimo, Zoranićevih *Planina* neizravna donekle, a Marulićeve *Judite* u krajnjoj mjeri, te je alegorijsko tumačenje obaju djela prepušteno inicijativi čitalaca ili »interpretativne zajednice«. Pritom Zoranić nudi određene poticaje za takvo čitanje, a Marulić to ne čini (ma koliko bila živa tradicija protuturskih interpretacija *Judite*).¹⁰

⁹ Ovdje i u nastavku brojke u prelomljenim zagradama upućuju na zapis u bibliografskom popisu hrvatskih protuturskih tekstova; popis je prilog ovom radu.

¹⁰ Dukić, n. dj. (1), 49, oprezno zaključuje: »ostaje dojam da je Judita u priču o Turcima u hrvatskoj književnosti ranoga novovjekovlja prije ušla zbog Marulića i Splita nego zbog sebe same.« Nejasnom se argumentacijom alegoriziranju protivi Ružica Pšihista1, »Trebalo li Marulićeve Judite alegorijsko tumačenje?«, CM XI (2002), 153-186, dok u istom svesku na znatno širi interpretativni horizont Marulićeve djela upozorava Branko Jozić, »Marulićeve Judite kao miles Christi«, CM XI (2002), 187-204. Važnost uredničkog zahvata u drugom izdanju Marulićeve djela ističu Franz Posset i Bratislav Lučin, u suradnji s Brankom Jozićem, »Marcus Marulus«, *Christian-Muslim Relations*, nav. izd. (5), 90-125: »The publisher of the 1522 edition added a significant twist: the book's title alone may have inspired the publisher to politicise and militarise the epic by adding woodcut illustrations showing battle scenes related to contemporary wars. If one assumes a non-political reading of the original text, the 1522 edition thus presents a decisive change in perspective and interpretation through its use of political iconography. The military scenes it incorporates illustrate not the biblical story of Judith but rather the wars of the early 16th century, utilising woodcuts that appear to have come into existence for an altogether different purpose and were created for a book published in 1516 that had nothing to do with the city of Split«. Inače, alegoreza nije jedina strategija »krajnje neizravnog« pristupa. *Pia precatio ad Deum*

Drugo, u Marulićevoj *Molitvi suprotiva Turkom* <25> protuturska tema očito dominira, a ostali su motivi njoj podređeni; no, u *Propovijedi o Kristovu posljednjem sudu* i u *Evangelistaru* »progoni koje trpimo od muhamedanaca« i širenje vlasti »nevjerničkog turskog plemena« tek su neke od »pogibli« koje pritišću Marulićevo vrijeme, te je protuturska tema tamo podređena temi posljednjeg suda.¹¹ U Štafilićevo pak govoru poljskom kralju Sigismundu I. Starome iz veljače 1512. <35> nalazimo dvije gotovo ravnopravne (odnosno, isprepletene) teme: poziv na Lateranski koncil i najavu »presvetog pohoda« (*sanctissima expeditio*) Julija II. protiv nevjernika.

Treće. Razumljivo će biti uvrštavanje u korpus govora koji je u Veneciji, 10. prosinca 1502, pred duždom Leonardom Loredanom i senatom održao trogirski biskup Francesco Marcello <32>;¹² mletački autor zalagao se, naime, za hrvatsku biskupiju na čijem je čelu bio. Razumljivo će biti i uvrštavanje govora kojim se Franjo (Ivan X.) Frankapan, kaločki i jegarski nadbiskup, u Regensburgu 1541. obratio Karlu V. i senatu Svetoga Rimskog Carstva Njemačke Narodnosti <96>; hrvatski autor, ugarski prelat, istupio je u ime čitava Ugarskog Kraljevstva. Nismo, međutim, posve sigurni što učiniti s govorom francuskog poslanika Luigija Eliana (*Ludovicus Helianus*) na saboru u Augsburgu 1510. <34>. Taj iznimno popularan propagandni govor, istovremeno protumletački i protuturski, s hrvatskom je književnošću i hrvatskim prostorima povezan prvenstveno činjenicom da je njegovo izdavanje (u velikom broju primjeraka) po želji cara Maksimilijana osigurao Korčulanin Jakov Baničević, i o tome napisao kratak predgovor.¹³

Franje Trankvila Andreisa (Beč, 1566), u kojoj se ne spominju izrijeком ni »Turci« ni bilo kakvi neprijatelji kršćanstva s Istoka, protuturska je po kontekstu – kako unutar publikacije u kojoj se nalazi (iza molitve slijedi protutursko *Votum pro pace* Andreasa Charopusa), i s obzirom na trenutak u kom je objavljena (početak rata Maksimilijana II. s Osmanlijama).

¹¹ Slično je s govorom zagrebačkog biskupa Tome Debrentheija pred papom Pijem II. iz 1464. Kurelac, n. dj. (4), 79 tvrdi da se radi o »kaligrafski ukrašenoj spomenici« u kojoj biskup »upozorava na opasnost koja prijete od Turaka i predlaže obranu, poziva kršćanske zemlje u pomoć, apelirajući na njihovo jedinstvo i autoritet Svete Stolice«, no u čitavu govoru Turcima se bavi samo sljedeća rečenica, otprilike iz sredine teksta: *Ob quam et dominus deus magnus et fortis super omnes deos hanc gratiam ex alto beatitudini tue conservavit ab eterno usque ad hec tempora, et in hunc diem expeditionem istam felicissimam et iocundissimam faciendam contra nefandissimum Turchum, prout et superioribus et hiis diebus magna maturitate constantissime fuit, et in publico consistorio per beatitudinem tuam factum hoc sanctum solenniter propositum conclusum et optime admodum determinatum.* Izdanje govora vidi u Béla Majláth, »Debrenthei Tamás búcsúbeszéde II. Pius pápához a párisi nemzeti könyvtárban«, *Magyar könyvszemle*, 14 (1889), 208-217.

¹² Marcello je rođen 1446. u Veneciji, a umro je ondje 1524. Usp. u našoj literaturi nezapažen prilog Alfonso M. Berengo *Morte*, »Fra Francisco Marcello vescovo di Traù«, *Le Venezie francescane*, 15, 16 (1949), 47-57, 89-104, 137-147; 14-29.

¹³ S obzirom na to da je Elianovo djelo u *Turcica* uvrstio Göllner, n. dj. (8), zadržali smo ga i mi, kao primjer neizravno protuturskog teksta. Govor je dodatno važan za našu kulturnu povijest jer se u njemu Mlečani satirički prikazuju kao *homines e colluvione et fece*

Drugačiji problem u vezi s autorstvom otvara adesoptna prozna *Oratio contra Turcam* <131>, koju je Ivan Pergošić uvrstio u knjigu priređenu 1587. Identičan ćemo tekst, naime, naći u desetak godina starijoj knjizi Johanna Habermanna (*Johannes Avenarius*, 1516–1590) *Precationes in singulos septimanae dies conscriptae* (Witebergae, 1576). To znači da protuturska molitva nije Pergošićevo autorsko djelo – mada jest njegov urednički odabir. (Smatrajući da je molitva, dio knjige objavljene u Varaždinu, mogla imati određenu recepciju kao hrvatski protuturski tekst, odlučili smo je uključiti u korpus.)

Napokon, naizgled je jednostavno i razumljivo isključiti iz korpusa tekstove koji nisu bili namijenjeni javnosti, poput privatnih pisama i povjerljivih diplomatskih izvještaja; ali naići ćemo i na publikacije poput pisma pape Aleksandra VI. i Antonija Fabreguesa iz 1493. o provali Turaka u Hrvatsku <20> – ovi su spisi bili u propagandne svrhe objavljeni kao (inkunabulski) tiskani letak, a šireni su i u prijepisima i prijevodima.¹⁴

Načela formiranja korpusa

Tražeci srednji put između *das Uferlose* ukupnosti, koja bi uključivala svu građu do arhivskih dokumenata i usputnih spomena naše teme, i asketske čistoće ograničavanja na, recimo, javne tekstove hrvatskih autora o usko hrvatskom aspektu teme, pri čemu bismo morali izostaviti mnogo poznate i potencijalno zanimljive građe (a možda se i izložiti prigovorima, bilo zbog nepotpunosti, bilo zbog anakroničnosti naglašeno nacionalnog odabira), odlučili smo načelo formiranja korpusa odrediti kako slijedi: *tekstovima hrvatskoga protuturskog korpusa smatrat ćemo javnosti namijenjene izravne i neizravne pozive na borbu protiv Osmanlija, vezane uz hrvatski povijesni prostor ili iz pera autora porijeklom s toga prostora.*

Relevantnost tekstova u korpusu bit će dodatno kontrolirana razvrstavanjem na tri podskupine: na *jezgru*, u koju ulaze tekstovi čija je protuturska tendencija dominantna i eksplicitna, na *vanjski pojas* tekstova, u kojima je tendencija

gentium in Veneticis paludibus congregati, piscatu primum viventes, deinde ex piscatoribus institores atque naviculatores... – dakle, vrlo slično Vetranovićevim, šezdeset godina kasnijim, »u blatu ribarom«, za koje je bila izražena nedoumica što se tiče porijekla motiva: »ne znamo ni jesu li Mlečani i inače u Dubrovniku metaforički nazivani Blačanima, ili 'autorsko pravo' na tu metonimijsku oznaku treba ipak pripisati samo Vetranoviću«, Lahorka Plejić Poje, »Vetranovićeva *Orlača* ridanka rečeno u *Blatu ribarom*«, *Narodna umjetnost. Hrvatski časopis za etnologiju i folkloristiku*, 44/ 2 (2007), 119-134.

¹⁴ O recepciji i distribuciji tih tekstova Neven Jovanović, »Antonio Fabregues o Kravskoj bici«, *Povijesni prilozi*, 41 (2012), 175-189.

implicitna ili svedena na sporedan motiv, te na *rub*, tekstove kod kojih je tendencija, iz različitih razloga, upitna.

Korpus postoji i u digitalnom obliku, što olakšava njegovo dopunjavanje ili mijenjanje.¹⁵

Opseg i karakteristike korpusa

Hrvatski protuturski korpus trenutačno sadrži osnovne bibliografske podatke (autor, naslov, podaci o izdanju, dodatne odrednice autora, književne vrste, teme i adresata) o 141 tekstu nastalom između 1436. i 1600. Dok je gornja vremenska granica donekle arbitrarna, donja je određena najstarijim poznatim protuturskim tekstom autora hrvatskog porijekla – pismom Ivana Stojkovića upućenim iz Carigrada bazelskom koncilu <1>.

Tri djela zabilježena u korpusu nisu sačuvana, vijesti o njima nalazimo drugdje. Radi se o govorima fra Bonaventure iz Korčule (17. veljače 1517, <43>) i Tome Nigera (prije 4. siječnja 1520, <47>), oba pred papom Lavom X, te o usmenoj pjesmi Frane Boktulije (<127>, pjevanoj, prema izvještaju splitskog kneza Giovannija Faliera, prije travnja 1574).¹⁶ Od ostalih tekstova, 94 su najranije potvrđena u rukopisima, 44 u tisku. Pritom su dva djela, izvještaj Antonija Fabreguesa papi Aleksandru VI. o Bici na Krbavskom polju (od 22. rujna 1493, <20>) i Rosaneova pjesma o pobjedi kod Lepanta (nedugo nakon 17. listopada 1571, <125>), sačuvana u približno istovremenim rukopisnim i tiskanom verzijama. Dvije pjesme na hrvatskom, *Skazovanje od čudnovate rati, ka je bila pod Maltom* <108> te *Boj ili vazetje od Klisa* <138>, prvi su put potvrđene znatno nakon nastanka; govore o događajima iz 1565. i 1596, a poznajemo ih tek iz mletačkog izdanja 1655. (no povjesničari se slažu da se radi o djelima koja su nastala neposredno nakon događaja).¹⁷

Na latinskom su 104 djela (nešto više od tri četvrtine naslova u korpusu), na hrvatskom 26, na talijanskom devet (pri čemu je jedno djelo ciklus od dvanaest

¹⁵ Popis je dostupan na mrežnim stranicama projekta TeMrežaH: temrezah.ffzg.unizg.hr/antitursica-biblio.html (pristupljeno 12. ožujka 2016).

¹⁶ Vrijedi primijetiti da Boktulijina »piesma«, kako je zove Falier (prepričavajući sadržaj: »che Turco è fiume, acqua correvole che rode, e il Doxe è il territorio della spiagia, che dal fiume poco per volta è portato via«, citirano u Vincenzo Solitro, *Documenti storici sull'Istria e la Dalmazia I*, Gattei, Venezia, 1844, 212, 216–220), varira motiv koji se susreće kako kod Konstantina iz Ostrovice (»Die Vermehrung der Türken gleicht einem Meere, das niemals zunimmt oder abnimmt und niemals ruht, sondern stets an verschiedenen Seiten aufwallt und hin und her wogt«), tako i kod Ogiera Ghiselina de Busbecqa (»Denn die Turcken sind schier einem großen Wasser zu vergleichen, dieselbe wenn sie wachsen, anlaufen und endlich wie durch einen Tamm die Erde durchbrechen, überschwemmen sie gantze Lender«); oboje citirano u Göllner, n. dj. (8), sv. 3, 5.

¹⁷ Usp. Dukić, n. dj. (1) 74, 93.

pjesama – radi se o kanconi i sonetima Ludovika Paskalića u slavu mletačkog upravitelja Kotora 1538-1539, Giovannija Mattea Bemba, <94>). Za jedan tekst, spomenuti nesačuvani Nigerov govor pred Lavom X. iz 1520. <47>, ne možemo sa sigurnošću reći na kojem je bio jeziku (vjerojatnijim se čini da se radilo o latinskoj). Izvještaj hvarskog biskupa Petra Cedulinija papi Klementu VIII. od 28. siječnja 1594. <135>, prvi put tiskan u Frankfurtu na Majni 1612. samo na talijanskom, objavljan je kasnije u usporednoj talijanskoj i latinskoj verziji;¹⁸ do daljnjih arhivskih provjera, pretpostavili smo da je tekst izvorno pisan (samo) na talijanskom.

Tekstova u kojima prevladava proza ima 75 – dakle, nešto više od polovice naslova u korpusu – dok je pjesničkih 66. Popis proznih i poetskih književnih vrsta koje smo identificirali, i broj tekstova kojim su zastupljene, donosimo u **Tablici 1**. Zbog višejezičnosti korpusa popis je ponešto heterogen. Uz uobičajene (i očekivane) vrste antičke književnosti, javljaju se i slabije definirane kategorije - lirske i narativne pjesme, tematski određene molitva i tužbalica te, kao izrazito poslijeantička vrsta, sonet. Valja također napomenuti da »satira« u korpusu nije satirična u današnjem smislu; radi se o horacijevskim *sermones*, i svi takvi tekstovi djelo su jednog autora, Damjana Beneše (više o tome kad budemo govorili o autorima). Vetranovićeve pjesme Orlače riđanke <119, 120>, koje se u literaturi katkad također nazivaju satirama, klasificirali smo kao »proročanstva«,¹⁹ pridruživši ih tako Jurjevićevoj knjizi *Prognoma, siue Praesagium Mehemetanorum* <101>.

Iz tablice je uočljivo da su najučestalije poetske vrste elegija i epigram te satira, narativna i lirska pjesma, dok su među proznim vrstama najzastupljeniji govori, pisma i historiografija (što je zapazio već Gligo). Javljaju se i prijelazni, višeznačni oblici; posebno je porozna granica između historiografije i pisma – stoga smo kao »pismo / historiografija« klasificirali Brodarićevu *Historia verissima* iz 1528. <62> i pisma Nikole Stepanića Selničkoga (dva izvještaja o osvajanju Siska 1593. <133, 134> te onaj o opsadi Petrinje iz 1596. <139>). Na žanrovskoj je granici i pravno-politička rasprava Mata Lovrova Ranjine *Libellus de contentione super pace Venetorum cum Magno Turco* iz 1479. <18>, s obzirom na to da je uobličena u pismo papi Sikstu IV.

Rijetki su poetski oblici bukolska pjesma, ciklus pjesama, oda i panegirik te psalam (koji je u našem kontekstu moguće smatrati i vrstom molitve). Dvije se diskurzivno određene vrste, molitva i proročanstvo, javljaju u poeziji (molitva <25, 44, 114>; proročanstvo <119, 120>) i prozi (molitva <131>, proročanstvo <101>).

Pri razmatranju vremena u kojem su protuturski tekstovi nastajali pozornost privlače ekstremi: razdoblja vrlo žive aktivnosti i razdoblja iz kojih nemamo nijednog teksta. Protuturski se tekstovi izrazito intenzivno pišu tijekom pola

¹⁸ Tako je i predstavljen faksimilom frankfurtskog izdanja iz 1618. u Gligo, n. dj. (6).

¹⁹ Prema Plejić Poje, n. dj. (13).

stoljeća – od 1493, godine Krbavske bitke (kada nastaju tri teksta), do otprilike 1548. U tom je razdoblju nastalo 85 djela, tri petine korpusa. Unutar samog razdoblja tri su vrhunca. To su godine 1499–1503, kad se u neprekinutom nizu javlja deset tekstova; sedmogodišnje razdoblje 1520–1526, kad je napisano 15 tekstova (i bez ijedne »prazne« godine); napokon, pet godina 1534–1538, iz kojih poznajemo čak 28 djela (pri čemu valja zapaziti da većinom pripadaju tek dvojici autora). Življu aktivnost zapažamo i u razdoblju 1561–1574: u tih 14 godina nastaje 20 tekstova, od kojih 18 u godinama 1565–1572, opet u neprekinutom nizu.

Proučavajući tiskane tekstove s turskim temama u Europi 16. st., Göllner razdoblja snažne publicističke djelatnosti uočava u pet navrata: 1522–1523. (1522. je Rod, nakon opsade, pao u ruke Osmanlija), 1526–1532. (doba Mohačke bitke, opsade Beča, pohoda cara Karla V), 1540–1542. (vrijeme Sulejmanove ofenzive i borbe za Budim), 1565–1569. (opsade Malte i Sigeta), u doba Lepanta (1570–1572) i za protuturskih akcija kneza Vlačke Mihaela Hrabrog (1594–1598).²⁰

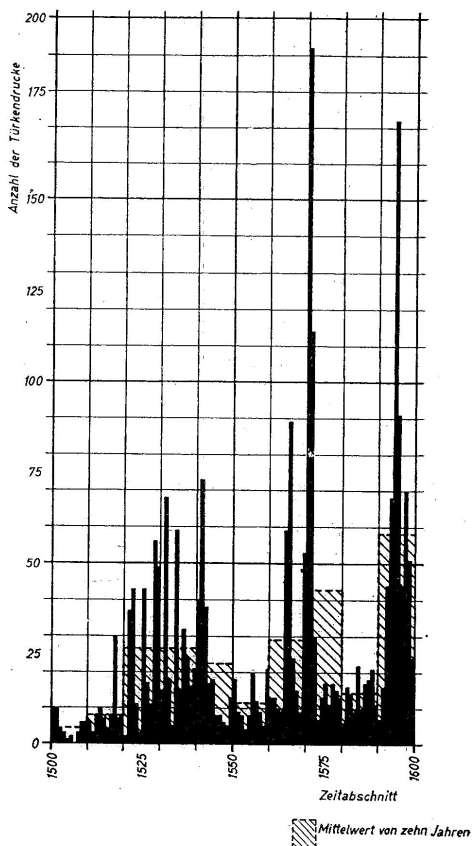
Tablica 1. Književne vrste u korpusu hrvatskih *antitursica*

Vrsta	Broj tekstova	Vrsta	Broj tekstova
<i>Poezija</i>		proročanstvo	2
bukolika	1	satira	8
ciklus (kancona, soneti)	1	silva	2
elegija	10	sonet	4
epigram	10	tužbalica	3
kancona	1	<i>Proza</i>	
lirska pjesma	6	govor	28
molitva (poetska)	3	historiografski spis	15
oda	1	kronika	7
panegirik	1	molitva (prozna)	1
pjesma	1	pismo	22
poslanica	3	pismo – rasprava	1
psalmi	1	proročanstvo (prozno)	1
narativna pjesma	8		

²⁰ Usp. Göllner, n. dj. (8), sv. 3, 18; usp. također grafikon koji prenosimo iz Göllnerova djela (**Grafikon 1**).

Od europske dinamike posebno odudara rani hrvatski interval 1499–1503, koji prethodi prvome rastu interesa za tursku temu u Europi. Drugi je izuzetak u našem korpusu posebno produktivan period 1534–1538, koji se nadovezuje na Göllnerov interval 1526–1532. Ostala razdoblja koja ističe Göllner približno odgovaraju kretanju broja tekstova u hrvatskom korpusu, s tim da količina hrvatskih tekstova uočljivo opada u posljednjoj trećini 16. stoljeća (a osobito nakon 1575). Dok je u prvoj trećini stoljeća nastalo 39 tekstova hrvatskog korpusa, a u drugoj 46, u trećoj nastaje 31 (u posljednjem razdoblju bilježimo manji porast aktivnosti tek u godinama bitaka oko Siska, 1592–1596, kad u korpus ulazi osam tekstova).

U hrvatskom korpusu uočavamo sljedeće periode zatišja: 1504–1509. (u šest godina nema nijednog protuturskog teksta), petnaest godina 1546–1560. i sedamnaest 1575–1591. (u prvospomenutom razdoblju nastaju samo tri teksta, u drugome četiri). Prekidi u pisanju ne znače nužno da je opasnost jenjala; prije će

Grafikon 1. Broj objavljenih *antitursica* tijekom 16. st.
Preuzeto iz Göllner, *Tursica*

biti da politička situacija nije davala povoda za apele na javno mnijenje. No to je hipoteza koju će trebati istražiti, jednako kao i mogućnost da je na pad broja javnih hrvatskih poziva za pomoć utjecalo habsburško bolje organiziranje Vojne krajine (osobito nakon 1553. i 1578). Nametnut će se i pitanje znače li razdoblja smanjene aktivnosti diskontinuitet – pa protutursko pisanje, kad bude obnovljeno, izgleda drugačije nego u prethodnom vremenskom odsječku – ili se i nakon duže stanke (od petnaest ili sedamnaest godina, kao što smo vidjeli) piše na istim jezicima, u istim književnim vrstama, na slične teme i sa sličnim motivima. O problemu kontinuiteta i diskontinuiteta reći ćemo nešto više u zaključku ovog rada.

Određivali smo i prostore koje protuturski tekstovi tematiziraju. Budući da ima tekstova koji govore o više područja, i da se u takvima ne pridaje uvijek jednaka važnost svim područjima (ponešto bude samo spomenuto), regionalnu smo tematiku mogli naznačiti tek približno. Detaljnija analiza korpusa i interpretacija pojedinih djela možda će izmijeniti naše nalaze. Zasada uspostavljene odnose prikazuje **Tablica 2.**

Tablica 2. Tematizirani prostori u korpusu hrvatskih *antitursica*

Prostor	Broj tekstova	Prostor	Broj tekstova
Dalmacija	14	Levant, Dalmacija	2
Dalmacija, Italija	2	Osmansko Carstvo	2
Dalmacija, Venecija	2	Poljska	3
Europa	42	Ugarska	26
Europa, Ugarska	4	Ugarska, Venecija	1
Grčka (Bizant)	3	Venecija	2
Hrvatska	20	Venecija, Levant	4
Istra	1	Venecija, Rim	1
Italija	3	ukupno	141
Levant	9		

Europa, odnosno kršćanski svijet, među glavnim je temama u 46 tekstova, Ugarska u 31, Hrvatska u 20, Dalmacija (u koju računamo i Dubrovnik) u 20, Levant u 15, Venecija u 11. Ostali su prostori tematizirani u manje od deset tekstova. Takva distribucija odgovara geopolitičkoj situaciji hrvatskih zemalja u razmatranom razdoblju. Vrijedi uočiti da su Hrvatska i Dalmacija teme približno jednaka broja tekstova, dok su dvije nadnacionalne zajednice – Hrvatsko-Ugarsko Kraljevstvo i Mletačka Republika – zastupljene neravnomjerno (čak i kad Levant

pribrojimo Veneciji). Možda je i to trag različitosti pravnog i političkog položaja hrvatskih regija u dvjema državama.

Tekstovi u korpusu djelo su 61 autora, pri čemu je sedam tekstova adespotno.²¹ Po jedan je tekst napisalo 40 pisaca. Evo i popisa pet autora s najvećim brojem tekstova (**Tablica 3**).

Tablica 3. Autori s najviše tekstova u korpusu hrvatskih *antiturcica*

Autor	Broj tekstova
Andreis, Fran Trankvil	10
Beneša, Damjan	18
Marulić, Marko	7
Paskalić, Ludovik	9
Vitez od Sredne, Ivan	10

Dok su Fran Trankvil Andreis, Marko Marulić i Ivan Vitez od Sredne očekivani u kontekstu protuturske književnosti, iznenađuju Ludovik Paskalić i, posebno, Damjan Beneša, koji je s osamnaest tekstova daleko najplodniji autor u korpusu.²² O Paskaliću i Beneši povijest književnosti dosad jedva da je razmišljala kao o protuturskim piscima, a kamoli da bi prepoznala opseg njihova protuturskog stvaranja. Možemo, stoga, ustvrditi da već osnovni kvantitativni osvrt mijenja naše gledanje na skup hrvatskih protuturskih pisaca.

Upozoravamo i na dva u našoj književnoj povijesti rijetko spominjana protuturska autora; to su Luigi Bassano (rođen u Zadru oko 1510, umro nakon

²¹ Tekstovi kojima ne znamo autore redom su na hrvatskom. Ovo upućuje i na moguću slabost konstituiranja korpusa. Možda postoje anonimni protuturski tekstovi na latinskom ili talijanskom koji tematiziraju hrvatske prostore, no takve tek treba identificirati i promisliti o njihovu uključivanju u hrvatski protuturski korpus. Na njemačkom i talijanskom nalazimo tematski relevantna adespotna djela, npr. *Erschreckliche, doch Warhafftige Neue Zeitung. Von dem Grewlichen Sieg vnd Triumph der Tuercken im Crabatischen Lande, So sie im verschieenen Monat Augusti, in diesem ablauffenden 93. Jahr gethan, mit morden, Sebeln vnd rauben, da er das Kloster Sisseg vnd die Stadt Agramb eroebert vnd eingenommen viel tausent Christen jemmerlich ermordet vnd hinweg gefuehret...* Frankfurt na Odri, 1593 (Göllner, n. dj. [8], br. 1929), te *Verissima Relatione et aviso dell'atto d'Arme all'assedio di Sissech*, Padova, 1593. Usp. također odjeke opsade Sigeta, prema Anđelko Mijatović, *Obrana Sigeta: o 420. obljetnici: 1566-1986*. Drugo izdanje, Zagreb, 2010.

²² Benešina smo djela mogli uključiti u korpus zahvaljujući ljubaznosti Vlade Rezara, koji nam je omogućio uvid u rukopis kritičkog izdanja što ga je pripremio za tisak u okviru istraživačkog projekta *Tekstualne mreže ranonovovjekovne Hrvatske – TeMrežaH*. Tek će Rezarovim izdanjem bogat Benešin opus postati zaista dostupan znanstvenoj javnosti.

1552) i Juraj Würfel (rođen u Zagrebu, aktivan oko 1572).²³ Protuturska djela obojice tek čekaju valorizaciju; Bassanov je prikaz protuturski tek u svojem posvetnom pismu, a Würfelova elegija, možda napisana na grčkom, nije ni proučena ni izdana. Napokon, relativno je nedavno uočena protuturska dimenzija djelovanja četvorice poznatijih autora: Ivana Štafilića, Jakova Baničevića, Fausta Vrančića, Ivana Pergošića.

Četiri pisca (od ukupno šezdeset jednog) nisu porijeklom s hrvatskih prostora: Tideo Acciarini, Antonio Fabregues, Francesco Marcello, Bernard Zane. Svi su oni, međutim, za ove prostore bili vezani službom – Acciarini kao učitelj, Fabregues kao papin legat, Marcello i Zane kao biskupi. Samo smo jednom naišli na situaciju da za Hrvatsku, a protiv Osmanlija, govori ili piše netko tko sa zemljom *nije* povezan službom ili porijeklom; radi se o govoru poljskog povjesničara, pisca i diplomata Krzysztofa Warszewickog (1543-1603) pred Rudolfom II. povodom Bitke kod Siska 1593.²⁴

Četrnaest autora poznajemo *samo* po djelima koja smo uvrstili u protuturski korpus. To su, abecednim redom, Bučinjelić, Črnko, Divnić, Fabregues, Glavić, Horvat Stančić, Hus, Jurjević, Marcello, Martinac, Petančić, Posedarski, Ranjina, Tomašić.

Korpus potiče i na razmišljanje o biografijama. Primjećujemo, recimo, kako protuturski opus Frana Trankvila Andreisa – vrlo eksplicitan i vrlo javan – odudara

²³ O Bassanu, autoru »jednog od najdetaljnijih prikaza različitih aspekata života u Istanbulu«, djela koje je popularnost doživjelo pošto je 1564. uključeno u kompilaciju Francesca Sansovina *Dell'istoria universale dell'origine et imperio de Turchi libri tre*, usp. Klemen Pust, »Luigi Bassano da Zara: 'I costumi et i modi particolari della vita de' Turchi': primer kršćanskoga opisovanja Osmanov iz 16. stoljetja«, *Acta Histriae*, 17 (2009), 59–82, te Peter Madsen, »Luigi Bassano«, *Christian-Muslim Relations*, nav. izd. (5), 501–505. – Juraj Würfel, zagrebački kanonik redovno spominjan u pobrojavanjima latinista sjeverne Hrvatske, dosad je poznat tek kao autor ode u sapfičkoj strofi spjevane 1572. te kao autor izgubljene drame *Hevonomus*; usp. Đuro Körbler, »Dvije latinske pjesme 16. vijeka u pohvalu biskupa, nadbiskupa i potonjega kardinala Đura Draškovića«, *Građa za povijest književnosti hrvatske*, 8 (1916), 205–228. Signaturu Würfelove rukopisne elegije (Budimpešta, BN, Fol. Lat. 3606.II, fol. 31v–32r) donosi Péter Kulcsár, *Inventarium de operibus litterariis ad res Hungaricas pertinentibus ab initiis usque ad annum 1700 – A magyar történeti irodalom lelőhelyjegyzéke a kezdetektől 1700-ig*, Budapest, 2003–2004; internet, pristupljeno 9. veljače 2016.

²⁴ Ovo sam djelo naposljetku odlučio, zbog isključivo tematske veze s Hrvatskom i jedinstvenosti slučaja, izostaviti iz korpusa. Navodim ipak bibliografske podatke: Krzysztof Warszewicki, *Christophori Varseucij ad Rvdolphvm II. Romanorum imperatorem, et Hvngariae Bohemiaeqve regem, oratio qua, de clarissima Christianorum contra Tvrcas victoria, in Slauonia ad Sissek parta, ipsi et reipublicae gratulatur*, Pragae, 1593. Warszewicki, očito vrlo dobro obaviješten, detaljno pripovijeda o zbivanjima pod Siskom na gotovo šest od ukupno sedam stranica govora, koji je tiskan u zbirci *Orationes gratulatoriae in electione, coronatione, natiuitate, nuptiis, triumphis...*, Wechel, Johann Aubry, Hanoviae, 1613, 542–548.

od protuturskih djela Antuna Vrančića, koja sva pripadaju historiografiji, i sva su za autorova života ostala u rukopisu, velikim dijelom i nedovršena. Način protuturskog angažmana tako je Andreisa, ma kako bio »pratico molto nelle cose turchesche«, učinio zapravo vrlo neprikladnim poslanikom u Carigradu (gdje je bio 1527-1529, 1540, 1542).²⁵ Nasuprot tome, Vrančić (koji je poslanik u Carigradu bio 1553-1557, 1567-1568), u javnosti manje eksponiranih protuturskih stavova, doima se vještijim diplomatom, te je lakše razumjeti i uspjeh njegovih misija pri Velikoj Porti i mirotvornu orijentaciju tih misija.²⁶ Predvidljivima se, također, čine i Andreisove diplomatske »vistose sconfitte«.²⁷

Bilježili smo, naposljetku, društveni status autora. Ova se rubrika pokazala problematičnom – kako zbog mnogostrukosti društvenih položaja (netko može biti istovremeno i svećenik, i plemić, i humanist), tako i zbog nepostojanja »socioloških« pristupa intelektualcima kao društvenoj skupini hrvatske renesanse.²⁸ Ipak, navodimo rezultate, u nadi da će upravo nejasnoće i heterogenost naše klasifikacije potaknuti daljnja istraživanja. »Društveni sastav« autora protuturskih tekstova prikazuje **Tablica 4**. Iz nje je očito da smo najviše autora kvalificirali »humanistima« (17) i »svećenicima« (24, odnosno 34 ako se pribroje i svećenicidiplomati); diplomatsku je službu obavljalo 15 autora, od kojih pet laika. U kategoriju »plemića« uglavnom nismo uvrštavali gradsku vlastelu – oni su se, s izuzetkom Miha Bučinjelića, bolje uklapali u »humaniste«. S druge strane, neobičnim se činilo uvrštavanje među »humaniste« Jurja Husa, Frane Boktulije, Miha Monaldija i Mavra Vetranovića – čini se da je »humanizam« neodvojiv od pisanja na latinskom – te smo ih opisali kao »pisca« (Husa) i »pjesnike« (ostale).

²⁵ Andreisov životni put dodatno komplicira okolnost da je ovaj protuturski aktivist između diplomatskih misija, od 1529. do 1534, djelovao kao blizak suradnik Alvisea Grittija, turskog upravitelja Ugarske. Usp. Silvano Cavazza, »Tranquillo Andronico e la guerra contro i Turchi: 1569-1571«, *Rivista di Studi Ungheresi*, 1 (1969), 21-39.

²⁶ Usp. Vrančićevu autobiografsku izjavu, tumačenje simbola na njegovu portretu, iz pisma bratu Mihovilu od 2. ožujka 1557: »Dva različita mača koja vidiš na većoj slici - naš, naravno, i turski - nisam prestajao, koliko je u mojoj ljudskoj moći, opletati granom masline i spajati u željeni mir.« Darko Novaković, »Neobjavljena ostavština Antuna, Mihovila i Fausta Vrančića: R-5717 u rukopisnoj zbirci Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu«, *Zbornik o Antunu Vrančiću*, ur. Vilijam Lakić, Šibenik, 2005, 155-181; sada i u Darko Novaković, *U krilu Vile Latinke: rasprave o hrvatskom humanizmu*, Ex libris, Zagreb, 2015, 207-238.

²⁷ Gábor Barta, »Un umanista senza successo nel XVI secolo: Tranquillo Andreis«, *Rivista di Studi Ungheresi*, 10 (1995), 75-90.

²⁸ Povijest i književna povijest rijetko su se dosad pitale što to zapravo čini nekoga humanistom; koje je društveno porijeklo diplomata; mogu li se prelati uspoređivati s »običnim« svećenicima i redovnicima, ili patriciji gradskih komuna s feudalnim velikašima.

Tablica 4. Autori u korpusu po statusima i djelatnostima

Status	Ukupno autora
diplomat	5
humanist	17
pisac	1
pjesnik	3
svećenik	24
svećenik-diplomat	10
plemić	6
ukupno	65

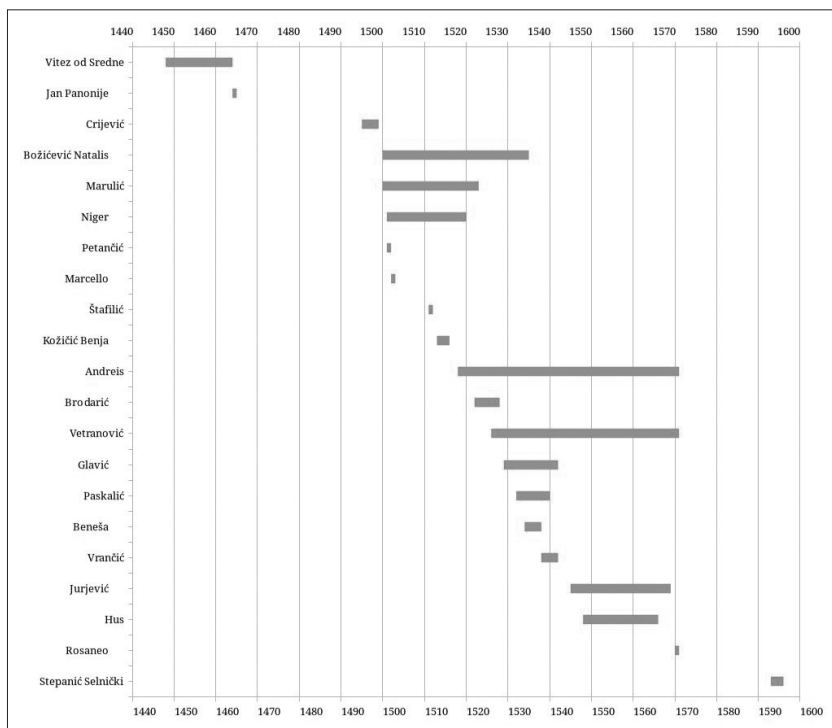
Višedimenzionalna analiza

Sustavno bilježenje više kategorija podataka o protutorskim naslovima omogućava nam pregled međuodnosa više bibliografskih »dimenzija« i, preko toga, početni uvid u kontinuitete i diskontinuitete. Ovdje ćemo, na osnovi kronološkog slijeda unutar korpusa, iznijeti osnovna zapažanja o autorima, književnim vrstama, jeziku i povijesnom kontekstu.

Razmotrimo li raspon između najranijeg i najkasnijeg protutorskog djela, najduži »staž« svakako ima Fran Trankvil Andreis, čiji je prvi protutorski tekst <44> bio objavljen 1518, približno pedeset tri godine prije posljednjih <121, 122>, nastalih pri koncu života autora (umrlog 1571). Za Andreisom slijedi Mavro Vetranović, čija se najranija protutorska pjesma <61> može datirati u 1526, dok je za <117, 118> gornja granica (kao i kod Andreisa) 1571, što čini raspon od četrdeset pet godina. Trideset i pet godina proteklo je između dviju protutorskih pjesama Frane Božičevića Natalisa, <26> iz 1500. i <69> iz 1535.

Potanjiji uvid u raspone djelovanja autora koji imaju više od jednog protutorskog teksta, i u vremenska preklapanja djelovanja, nudi **Grafikon 2**.

Grafikon sugerira da su, kad govorimo o intenzivnijem bavljenju protutorskim temama, u Hrvatskoj aktivne dvije generacije pisaca – ranija, djelatna u razdoblju 1500–1535, i kasnija, koja piše u razdoblju 1520–1570. Pogled na imena otkriva da prevladavaju dalmatinski i dubrovački autori; u spomenutim razdobljima tek su Jurjević i Hus drugačijeg porijekla. Uočljivo je također da nijedan od autora s više tekstova ne pripada velikašima, plemstvu ranga Frankapana. Usto, mada su neki među intenzivnije angažiranim piscima postigli visoke položaje u crkvenoj hijerarhiji, književni je rad u ovome uzorku obilježje srednjega društvenog statusa,

Grafikon 2. Raspon djelovanja autora s više protuturskih tekstova

porijekla iz redova gradskog patricijata, sitnijeg plemstva ili čak pučana (Petančić, Jurjević, Hus).

Sinoptički pregled autora i godina u kojima nastaju njihovi tekstovi (čak i uz približno ili tek spekulativno datiranje dijela tekstova) otkriva sinergije – trenutke u kojima autori istupaju zajedno, kombinacije u kojima istupaju – ali i »usamljenike«, čiji se protuturski tekstovi javljaju izdvojeno. U slučaju sinergije poticajno je i razmišljati o adresatima kojima se autori obraćaju.²⁹

Donosimo skicu ovakve sinoptičke interpretacije korpusa.

U početku su protuturski istupi naših autora uglavnom *ex officio* – Stojković, Vitez i Jan Panonije diplomati su i visoki državni dužnosnici – no Stojkovićevo je pismo bazelskom koncilu iz Carigrada <1> uočljivo vremenski izolirano od ostatka korpusa, dok 1464.-1465. Vitez i Jan Panonije djeluju zajedno, obraćajući se u ime

²⁹ Potpun sinoptički pregled dostupan je na internetskim stranicama hrvatskoga protuturskog korpusa kao XQuery upit: solr.ffzg.hr/basex/antitur-synoptice (pristupljeno 11. ožujka 2016).

Matije Korvina gotovo istoj publici: Talijanima i papi (<11, 12, 13, 14>); ono što Vitez čini pismom, Jan Panonije ostvaruje elegijskom poslanicom i govorima.³⁰

Šižgoričeva *Elegija o pustošenju šibenskog polja* <15> nastaje oko 1470, a vremenski joj je vrlo blizak Acciarinijev *Najusrdniji poticaj serafškoga Franje protiv Turaka*, upućen papi Sikstu IV. u rujnu 1471. <16>. Šižgoričeva je pjesma tiskana tek 1477. (kad i Cipikova povijesna monografija <17>), a Acciarinijevo je djelo u rukopisu ostalo još duže – tek ga je prošle godine prema ambrozijanskom kodeksu objavio Bratislav Lučin. Obje su pjesme, međutim, *neslužbeni* poetski iskazi zabrinutosti zbog osmanske opasnosti; Šižgoričev je iskaz osobniji i lokalniji, Acciarinijev općenitiji i bogatiji vjerskim motivima.

I podudarnosti tekstova Mata Ranjine (1479, <18>) i Nikole Modruškoga (1480, <19>) idu dalje od kronoloških – radi se o političkim traktatima povezanim s papom Sikstom IV, za čijeg je pontifikata Ranjina apostolski protonotar, a Modruški dužnosnik Papinske Države i sudionik diplomatskih misija.

Paralelni angažman papinskog nuncija Fabreguesa, popa Martinca i biskupa Divnića (<20, 21, 22>) nakon Krbavske bitke uočen je i proučavan.³¹ Manje je, međutim, razmatran grozd autora koji pišu u godinama 1499–1503. Ovdje nalazimo obraćanja tvorcima politike Mletačke Republike. Po formi, radi se o pjesmama (Dubrovčanin Crijević <24>, Splićani Božičević Natalis <26> i Niger <27>; Mlečani su možda i primarna publika Marulićeva talijanskog soneta <29>, spomenutog u pismu *Hier. de Cipcis 3*, poslanom Jerolimu Čipiku u Veneciju) i govorima (trogirski biskup Marcello <32, 33>, govori istom Loredanu na kojeg je netom apelirao i splitski crkveni dostojanstvenik Niger). Na drugoj se strani angažira Crijevićev sugrađanin Petančić (<28, 30, 31>), priređujući svojevrsne referate za ugarskoga kralja. Napokon, ovom razdoblju možda pripada i Marulićeva *Molitva suprotiva Turkom* <25>, najraniji poznati nam autorov izravno protutorski sastav i najraniji poetski tekst na hrvatskom u korpusu. Prihvatimo li dataciju *Molitve* u godine oko 1500, djelo bi bilo namijenjeno istoj publici kojoj se obraća i u to doba dovršena *Judita*.

Fokus zajedničke aktivnosti 1512–1513. vezan je uz Lateranski koncil. Štaflić, kao papin nuncij, na koncil poziva (<35, 38>), a pred papom i na koncilu istupaju Zane <37> i Kožičić Benja <39>. Pritom se kao adresati uvodnih pisama javljaju Marulić (Niger u <37>) i Bernardin Frankapan (sam Kožičić Benja u <39>). Na taj način uvodna pisma apostrofiraju istaknute svjetovnjake zajednice za koju nadbiskup odnosno biskup moraju skrbiti. Važno je također da će i sami adresati biti autori protutorskih djela (odnosno, u Marulićevu slučaju, već su to i bili). Po strani ostaje Klimantović <36>, koji 1512. dovršava prepisivanje svoje hrvatske kronike.

³⁰ Adresat Panonijeve elegije <11>, Antonio Costanzi (1436–1490), Guarinov učenik i svojevremeno učitelj na Rabu, predavao je gramatiku i retoriku u rodnom Fanu; od 1463. grad je dio Papinske Države.

³¹ Usp. Jovanović, n. dj. (14).

Tri godine kasnije, u razdoblju 1516–1518, protutursko pisanje ima dva glavna adresata: papu Leona X. (Kožičić Benja <42>, Marulić <40>, Posedarski <41>, Bonaventura iz Korčule <43>, Berislavić <45>) i Nijemce (Andreis u poeziji <44> i prozi <46>, vjerojatno kao izaslanik Petra Berislavića). Pritom su Nijemci i autori popratnih tekstova u <44> – Andreis pokazuje da raspolaže njemačkim vezama i kontaktima – a i posvetno se pismo obraća njemačkom pravniku i profesoru Hieronymusu von Croaria, dok je pismo u <46> upućeno samome caru Maksimilijanu. Marulićevo *Tužen'je grada Hjeropolima* <40> izdvaja se kao jedino djelo na hrvatskom, i upućeno je papi na simboličan³² način (zato je i lik pape u *Tužen'ju* »opći«, prikazan bez konkretnih obilježja).

Nakon Berislavićeve pogibije 1520. protuturska djelatnost ne prestaje (početkom 1520. Niger <47> još nastupa u Mlecima kao Berislavićev izaslanik); vodstvo preuzimaju Frankapani (<55, 56>), obraćajući se Nijemcima i papi Hadrijanu VI. Takva je akcija potpomognuta Marulićevim »otvorenim pismom« papi <53> i Brodarićevim govorom <54> te Statilićevim govorom pred mletačkom Sinjorijom <49> (kao vesprimski prepošt i Berislavićev rođak, Statilić ostvaruje svojevrsan kontinuitet angažmana). Marulić se za političko jedinstvo kršćana zalaže epigramima <48, 51, 57>; potonji je upućen 1523. novome papi Klementu VII. Javlja se i prvi primjerci žanrovskih inovacija u korpusu. Lucićeva poslanica Martinčiću iz 1522. <50> funkcionira kao hrvatska visoko stilizirana, elitna verzija biltena koji se na talijanskom govornom području zovu *nuovi avvisi*, a na njemačkom *Neue Zeytungen* (hrvatska pučka verzija ovakva »informiranja« javit će se nakon Mohačke bitke, kao anonimna stihovana tužbalica <60>). Inovacija je i historiografski zamah djela *Commentarii de temporibus suis* Crijevića Tuberona <52>, čije su protuturske tendencije tek implicitne, ali se djelo u korpus uklapa tematikom, kao i posvetom Grguru Frankapanu, nadbiskupu kaločkom, pa i pripovijedanjem do izbora Hadrijana VI. za papu (nastupi novih papa važni su trenuci hrvatskog protuturskog angažmana). Napokon, u inovacije ulazi i neobičan pandan Tuberonovu djelu, politički pamflet Miha Bučinjelića o najnovijim zbivanjima u Osmanskom Carstvu <58>.

Šok Mohačke bitke reflektiran je u korpusu na različitim razinama: na pučkoj, kao tužbalica (lament) <60> na vernakularu, na elitno-vernakularnoj u Vetranovićevoj *Pjesanci slavi carevoj* <61> (intoniranoj kao lament, ali s individualnim političkim programom), i na visoko političkoj razini, u Brodarićevoj latinskoj historiografskoj monografiji s polemičkim tonovima *De conflictu*

³² *Tužen'je* je djelo na narodnom jeziku nastalo za intenzivne protuturske aktivnosti Petra Berislavića. Mogli bismo ga stoga čitati i kao inventivan (i znatno neizravniji) hrvatski pandan kod nas manje poznatoj mađarskoj pjesmi Berislavićeva pratioca, literata Mihályja Szabatkaija, *Cantio Petri Berislo*, zapisanoj 23. travnja 1515; usp. Attila Barany, »Cantio Petri Berislo«, *Christian-Muslim Relations*, nav. izd. (5), 62-64. Napominjem usput da su u našoj historiografiji, čini se, manje isticali ugarski aspekti politike Berislavića, upravo vesprimskog biskupa.

Hungarorum cum Solymano Turcarum imperatore ad Mohach historia verissima, <62>.³³ Nastavlja se kroničarsko registriranje (Šimun Glavić, <63>) i apeliranje Frankapana na Rimsko Carstvo Njemačke Narodnosti, odnosno na rimskog cara Karla V. (Vuk Frankapan Brinjski, <64>).³⁴

Od 1530, međutim, uočljiva je promjena u sastavu korpusa. Dok se u prethodnim razdobljima javljalo mnogo autora s manjim brojem tekstova, u godinama 1532–1540. susrećemo malo autora – prvenstveno su to Damjan Beneša i Ludovik Paskalić – koji pišu mnogo tekstova. Djela često ostavljaju dojam privatnog angažmana; određena su osobnim obraćanjem kreatorima najviše europske politike (Benešini *sermones*, ekloge i ode te pisma vladarima, Paskalićeve silve <83, 89>), ali nastaju izvan bilo kakve koordinirane političke akcije i konkretnih političkih konteksta. Drugi su tekstovi, pak, očito potaknuti lokalnim događajima: Božičevićeva elegija Pavlu III. <69>, Andreisov epigram o dvoboju <82>, Paskalićeve elegije mletačkom admiralu Capellu i papinskom Grimaniju <90, 91> te ciklus soneta u slavu upravitelja Kotora Giovannija Mattea Bemba <94>.

Uobičajeniji *modus operandi* nastavlja se Vetranovićevim lamentom Budima <95> (žanrovski bliskim Marulićevu *Tužen'ju grada Hjerzolimia*, ali čvrsto povijesno kontekstualiziranim, i s protuhabsburškom notom), te govorom o stanju Ugarske <96> Franje (Ivana X.) Frankapana pred Karlom V, Ferdinandom I. i staležima Rimskoga Carstva. Od dosadašnjih istupa porodice Frankapan ovaj tekst odudara statusom govornika (franjevac, nadbiskup kaločko-bački, biskup Egera i Nitre), kritičkom oštrinom, ali i višekratnim pretiskivanjem i prijevodima na njemački (tri dodatna izdanja tijekom 1541, od kojih dva na njemačkom). U sličnoj se misiji, zastupajući program Karla i Ferdinanda, iste godine govorom javlja i Franjo Trankvil Andreis <97>.³⁵

³³ O polemičkoj dimenziji Brodarićeve *Historije* usp. Péter Kasza, »New Sources for the Dating of Stephanus Brodericus' *Historia verissima*«, CM XXIV (2015), 193–206 i ondje citiranu literaturu.

³⁴ Što se tiče ove orijentacije na Njemačku, u hrvatskoj historiografiji, možda pod utjecajem naslijeđene nacionalne priče o »predziđu kršćanstva« i junačkoj žrtvi uz izostanak stvarne pomoći izvana (dok »nas je Europa lijepim riječima u stvari samo tješila«), nije razmatrana mogućnost da su protuturski apeli poslužili kao značajan argument u unutarnjoj politici Rimskoga Carstva Njemačke Narodnosti, »where the Habsburg emperors promoted the discourse about the Turkish menace in order to raise revenues at Diets from the imperial estates whose territories were not threatened by the Ottomans. These negotiations not only helped the Protestants to gain concessions from the Catholic emperors, but also strengthened the whole political structure of the empire, now consolidated by taxes«, Almut Höfert, »Turcica«, *Christian-Muslim Relations*, nav. izd. (5), 516–531.

³⁵ Gli go, n. dj, pretpostavljao je da je ovaj Andreisov govor ponovno izdanje onoga iz 1518, »zacijelo proširen i obogaćen mnogim podacima«. Pretpostavka nije bila točna. Već uvid u *incipit* i *explicit* obaju govora pokazuje da se radi o posve različitim tekstovima. Govor iz 1518. počinje: *Quamquam scio multum acerbitatis ad meum dolorem*, a završava:

Nakon ovog intervala, međutim, nastavljaju se inovacije u žanrovima i tendencijama. Luigi Bassano i Bartol Jurjević autori su opusa u kojima su autentičnost svjedočanstva i etnografski interes barem jednako važni kao i protuturski angažman; kod Bassana <100> protuturski je apel ograničen na uvodno pismo; dok je Jurjevićeva *Epistola exhortatoria* <103> »tipičan primjer« protuturskog pisanja, *Prognoma* <101> u hrvatski korpus uvodi »dugu tradiciju apokaliptičkih spisa koji na različite načine kombiniraju bizantske, islamske i latinske elemente«, povezujući proročanstvo – na turskom i u latinskom prijevodu – s habsburškom propagandom.³⁶ Andreisova *Ad optimates Polonos admonitio* <102>, okarakterizirana kao njegova »politička oporuka«,³⁷ publikacija je u kojoj trogirski humanist istupa neovisno o Habsburgovcima (čini se da je njegova diplomatska karijera okončana oko 1544), možda u službi poljskih internih političkih manevara, ali i »zamjenjujući neefikasno pozivanje na kršćansku solidarnost argumentom slavenske solidarnosti«.³⁸

Poput Andreisa, nekoliko godina kasnije (1548) i Jurjević se obraća Poljacima, objavljujući ne *admonitio*, već *increpatio* <104>; poput Jurjevića, i Hus piše memoare <105> o svome turskom ropstvu (koje završava hodočasništvom, kao kod Jurjevića)³⁹ – no, za razliku od Jurjevića, Hus nije uspio svoj tekst tiskati.

Sedam godina kasnije, nakon niza poraza u pograničnim borbama s Turcima (bili su pali Valpovo, Virovitica i Čazma, Kostajnica i Novigrad) najveći je vojno uspjeh postigao Marko Stančić Horvat, obranivši 1556. Siget (uz podršku palatina Tamása Nádasdyja i hrvatskog bana Nikole Zrinskog); »srećna obrana Sigeta dojmila se je živo i Ugarske i Hrvatske.«⁴⁰ Uspjeh je obilježen objavljivanjem dnevnika opsade <106>, odnosno kralju Ferdinandu podnesenog zapovjednikova izvještaja, tiskanog u Wittenbergu 1557. Ovo je prvi slučaj da takav izvještaj hrvatskog vojnika postaje knjiga. Dotad su pisma, upućena vladaru, ostajala arhivski dokumenti.⁴¹ Točnu propagandnu svrhu objavljivanja izvještaja Stančića Horvata tek će trebati istražiti.

ut tuae tuorumque fortissimorum Germanorum laudes per totum orbem decantentur, magnis vos et indefecturis proemiis apud superos expectantibus, dok onaj iz 1541. počinje: *Si quis diligenter animo reputet, uiri Germani*, a završava: *Hos sequimini Imperatores, si uos uestrosque liberos, si Rempublicam Christianam, si denique fidem Catholicam saluam esse uultis.*

³⁶ Almut Höfert, »Bartholomaeo Georgius«, *Christian-Muslim Relations*, nav. izd. (5), 321-330.

³⁷ Barta, n. dj. (27), 75-90.

³⁸ Novaković, n. dj. (7), 500.

³⁹ Gorana Stepanić, »Georgius Huszthius«, *Christian-Muslim Relations*, nav. izd. (5), 409-412.

⁴⁰ Vjekoslav Klaić, *Povjest Hrvata: od najstarijih vremena do svršetka XIX. stoljeća. Svezak treći: dio prvi*, Hartman (Kugli), Zagreb, 1911, 207.

⁴¹ Usp. npr. pismo Nikole Jurišića od 22. kolovoza 1532, Ferdinandu o obrani Kőszega, u Georgius Pray, *Epistolae procerum regni Hungariae*, II, Belnay, Posonii, 1806, 22-29.

Ponovna duža pauza u pojavljivanju tekstova, osam godina tijekom kojih tek dvije rukopisne kronike <107, 108> bilježe protuturske zapise, završila je oko 1565. Smrt Ferdinanda i opsada Malte (o kojoj govori »pučka poezija letaka o suvremenim ratovima«⁴² *Skazovanja od čudnovate rati, ka je bila pod Maltom* <109>) pokrenule su novi niz sukoba koji uključuje opsadu Sigeta i Drugi austrijski rat protiv Turaka 1566-1568. te Peti mletački rat protiv Turaka (s Bitkom kod Lepanta) 1570-1573. Zbivanja u vezi s Lepantom potakla su najviše tekstova u ovom odsječku korpusa. U Andreisovim istupima iz ovog razdoblja (protiv Ivana Sigismunda Zapolje <110>, caru Maksimilijanu <117, 118> protiv mira s Turcima, papi Piju V <121>) odabir forme sugerira da se poezija, osobito epigramatska, doimala primjerenijom za individualne, neslužbene iskaze mišljenja o politici. Tijekom priprema Svete lige za rat s Osmanlijama nastaju domaćoj publici namijenjeni Vetranovićeви poetski i satirični »pronostici« <119, 120>, ali i vrlo ozbiljno Andreisovo otvoreno pismo papi <122>, gdje se predstojeći rat prikazuje kao »povoljna prigoda za reformu cjelokupna kršćanskog života«.⁴³ Potonje će pismo, mada neobjavljeno, dovesti postumno autora – već ranije, na početku ovog perioda (1565), primoranog da javnom i svečanom *purgatio canonica* dokaže svoju pravovjernost – pod udar mletačke inkvizicije. Javni apel sličan Andreisovu u to vrijeme (1569), ali u drugom smjeru, upućuje još jedan »umirovljenik«, Bartol Jurjević, objavljujući u Rimu otvoreno pismo caru Maksimilijanu II. <115>.⁴⁴ Uzbuđenje povodom Maksimilijanova rata s Osmanlijama potaklo je Husa na doradu vlastitog putopisa <111> (u proširenoj verziji posvećenog carevu savjetniku i učenjaku Hieronymusu Becku von Leopoldsdorfu), a vjerojatno i Lucićevu reinterpretaciju Marulića, pjesničku *Molitvu Bogu suprotiva Turkom* <114>. Črnkov izvještaj o Opsadi Sigeta <112> – formom i temom sličan onome Stančića Horvata – širio se u tiskanom latinskom prijevodu Samuela Budine (i u prijevodima te verzije na njemački i talijanski), dok je od hrvatskog izvornika sačuvan samo jedan rukopis. O složenoj političkoj situaciji Nikole Zrinskog govori kajkavska *Pjesma o Sigetu* <116>, upućena specifičnoj publici (tekst »kao da je bio namijenjen javnom izvođenju pred hrvatskim odličnicima s kraja 16. stoljeća«⁴⁵), ističući položaj Zrinskoga između Turaka i Habsburga. Jednu lokalnu pobjedu (zasad nejasne datacije) zagrebačkog biskupa Jurja Draškovića slavi elegija Jurja Würfela <113>,⁴⁶ posebno zanimljiva jer se elegija kao protuturska forma u korpusu nije pojavljivala od Božićevića i Paskalića. Prozni će opis nešto drugačije

⁴² Dukić, n. dj. (1), 76.

⁴³ Cavazza, n. dj. (25).

⁴⁴ Na pismo-letak, nezapaženo u opsežnoj literaturi o Jurjeviću, prije nekoliko je godina upozorio (i objavio ga) Massimo Moretti, »Profezie scritte e figurate. La lettera di Bartolomeo Georgijević a Massimiliano II alla vigilia di Lepanto«, *Giornale di storia*, 8 (2012). Internet (pristupljeno 16. ožujka 2016).

⁴⁵ Dukić, n. dj. (1), 80.

⁴⁶ Würfelova je još neproučena protuturska elegija, prema bibliografskom opisu u Kulcsár, n. dj. (23), datirana ili u 1567. (još prije izbora Draškovića za bana) ili u 1573.

lokalne pobjede u godini Lepantske bitke, kao dalmatinska inačica izvještaja o opsadi (koju ne sastavlja profesionalni vojnik, nego svećenik), biti Rosaneov *Vauzalis, sive Occhialinus, Algerii Prorex, Corcyram Melaenam, terra, marique oppugnat nec expugnat* <124>, neobjavljen tiskom u autorovo doba, ali sačuvan u nizu prijepisa. Na Bitku kod Lepanta prigodnim pjesmama reagiraju Monaldi (talijanskom kanconom <123>) i Rosaneo (latinskom odom <125>); oba su teksta tiskana u Veneciji, Rosaneov čak u antologiji pohvalnica povodom lepantske pobjede. Fragmentarno očuvan rukopisni govor Fausta Vrančića kršćanskim vladarima <126> iznenađuje modernog čitaoca »jezičnom i stilskom zrelošću«,⁴⁷ ali ne znamo ništa o stvarnoj funkciji i kontekstu djela (koje se, po obraćanju vladarima, nadovezuje na apele poput Benešinih i Andreisovih). Faustov je tekst ujedno i posljednji primjer žanra govora u korpusu.

Nakon Lepanta nastaje književno zatišje. Protuturske motive susrećemo u usmenoj književnosti (prema svjedočanstvu o Boktulijinoj splitskoj pjesmi <127>), ponovo u kronici (ali ovaj put tiskanoj: Vramec <128>), kao općenite varijacije na motive biblijskih psalama s odjekom Bitke kod Lepanta, u stilskom registru molitve (Budinić <129>) te kao uredničko »recikliranje« tuđeg molitvenog teksta, opet općenitog (Pergošić <131>). No, izdvaja se Karnarutićevo *Vazetje Sigeta grada* <130> (objavljeno 1584, ali nastalo u doba Lepanta – prije autorove smrti 1573). »Najstariji hrvatski ep s temom iz novije svjetovne povijesti, i ujedno najstariji hrvatski ep s turskom temom«⁴⁸ djelo je autora iz mletačke Dalmacije o herojstvu hrvatskoga bana. Iznimno je važno i što je Karnarutić tekst posvetio sinu i nasljedniku Nikole Zrinskoga, Jurju, jednome od najbogatijih hrvatskih velikaša, protuosmanskome borcu i kulturnome meceni. Od svih tekstova korpusa *Vazetje* se čini najboljom ilustracijom Raukarove teze o protuturskoj aktivnosti kao ishodištu moderne Hrvatske.

Posljednja je skupina tekstova povezana s Trećim (»Dugim«) austrijsko-osmanskim ratom (1593-1606), osobito s borbama oko Siska (koje uključuju i Bitku kod Siska 1593). Tu su pisma-izvještaji zagrebačkih kanonika Mikca i Stepanića Selničkoga <132, 133, 134, 138> te papi upućen »geopolitički« izvještaj o stanju Osmanskoga Carstva hvarskog biskupa Petra Cedulinija <135>. Karnarutićev epski angažman nasljeduje Dubrovčanin Sasin Bratosaljić *Razbojima od Turaka* <136>, versificirajući propagandne vijesti o ratnim uspjesima habsburške vojske tijekom Dugog rata, i neobičnom *Mrnaricom* <137>, gdje se, u varijaciji Vetranovićeve *Galijuna*, dubrovački pomorci slave kao hrabri borci protiv Turaka (mada je Republika službeno neutralna). Tri anonimne, umjetnički tek minimalno stilizirane pjesme izvještavaju o (kratkotrajnom i strateški malo važnom) zauzeću Klisa <138>, o Bici kod Siska <140> i o gubitku i ponovnom osvajanju Győra <141>. Tonom one pokrivaju gotovo cjelokupan dijapazon hrvatskih protuturskih stavova: od razočaranja izostankom kršćanske potpore

⁴⁷ Novaković, n. dj. (26).

⁴⁸ Dukić, n. dj. (1), 76.

(<138>), preko »čiste« junačke ratničke pjesme (<140>) do diskurza »radikalnog borbenog kršćanstva« (<141>).⁴⁹

Zaključak

Pokušali smo popisati sve danas dostupne hrvatske protuturske tekstove bilježeći sustavno bibliografske podatke o autorima, djelima, žanrovima. Tako uspostavljen korpus pokazao se većim i širim od očekivanog: u razdoblju od 164 godine između 1436. i 1600. zabilježili smo 141 tekst i 61 poznatog autora. Taj korpus, koji, zahvaljujući internetu, nije samo privatna kartoteka jednog znanstvenika, nego je dostupan svima i otvoren za daljnju dopunu i doradu, nudi polazište za detaljnija istraživanja, kako onoga jedinstvenoga i originalnog (po čemu se neki tekst ili skupina tekstova razlikuju od svih drugih?), tako i općeg i tipičnog (što povezuje tekstove različitih vrsta, razdoblja, prostora?). No, važnim gotovo poput samog hrvatskoga protuturskog korpusa smatram i pitanja koja je otvorio rad na njegovu uspostavljanju: koliko je viđenje proučavanog fenomena uvjetovano *našim* (modernim i anakroničnim) pretpostavkama o nacionalnosti, prostoru, jeziku? Razdoblje 1436-1600. doba je kad se, pod stalnim i snažnim pritiscima izvana, hrvatski prostor i hrvatske ideje *mijenjaju*, to je doba diskontinuiteta; imamo li jasan uvid i u ono »prije« i u ono »poslije«? Ograničimo li se, pak, na književni profil korpusa, zamijetit ćemo diskontinuitet unutar njega samoga: nakon 1530-1540. javni diplomatski govori (»govori protiv Turaka«) i otvorena pisma povlače se, jednako kao i apeli papi za pomoć, a zamjenjuju ih administrativni izvještaji središnjoj habsburškoj vlasti, popularna putopisna i ratnička svjedočanstva, te posve individualni apeli »iz baze«, čiji je doseg često ograničen, izvan autoritativnosti tiska ili osuđen na mala »privatna« izdanja. Ovdje negdje, rekli bismo, jedan model djelovanja završava. Završetak se možda podudara s nestankom generacije humanista koji su igrali (ili htjeli igrati) značajnu ulogu u diplomaciji Hrvatsko-Ugarskog Kraljevstva, kao i s kolapsom samoga Hrvatsko-Ugarskog Kraljevstva. No, to su tek spekulacije. Provjeriti ih može temeljito čitanje i proučavanje korpusa koji znanstvenoj javnosti ovdje predstavljamo.

⁴⁹ Dukić, n. dj. (1), 90-94.

Prilog:

BIBLIOGRAFSKI POPIS
HRVATSKIH PROTUTURSKIH TEKSTOVA 1436-1600.

Ovaj priručni popis kronološki navodi djela uvrštena u korpus hrvatskih protuturskih tekstova. Donosimo podatke o autoru, datumu nastanka (gdje je bilo moguće utvrditi, navodili smo godinu, mjesec i dan; u suprotnom, navedena je samo godina; kod više mogućnosti, navedena je najranija), naslovu, gdje i početnim riječima, načinu prvog objavljivanja, žanru, te – vrlo sažeto – o osnovnom izvoru u kojem je djelo dostupno i o popratnim tekstovima (ako ih ima).

Popis je prvenstveno ilustracija znanstvenog rada s prethodnih stranica, a može poslužiti i kao pomagalo istraživačima, koji će znati sami ustanoviti detaljnije bibliografske podatke. Nešto opsežnija (i redovno ažurirana) verzija ovog popisa dostupna je na internetskim stranicama projekta *Tekstualne mreže ranonovovjekovne Hrvatske – TeMrežaH*: temrezah.ffzg.unizg.hr/antiturcica-biblio.html.

1. Stojković, Ivan.

[1436-11-17]. Epistola ad concilium Basileense de victoria Turcarum a. 1436 (De mense septembris immediate praeterito).

Rukopis. Proza. Pismo. Mansi, *Collectio*, 29 (1788). No. 125, 661-665.

2. Vitez od Sredne, Ivan.

[1448-09-17]. Ex parte Iohannis gubernatoris ad dominum Nicolaum papam super eadem re, sed in ea clarius ponuntur querele de cladibus susceptis ab infidelibus et causae belli. (Satis superque palam futurum...)

Rukopis. Proza. Pismo. Boronkai, *Iohannes Vitéz*, 1980. No. I.37, 90-94.

3. Vitez od Sredne, Ivan.

[1449-01-08]. Epistola lugubris ex parte Iohannis gubernatoris ad dominum Nicolaum decanum oratorem supratactum de conflictu suscepto a Turcis (Quo pacto eventum rerum nostrarum...).

Rukopis. Proza. Pismo. Boronkai, *Iohannes Vitéz*, 1980. No. I.41, 97-99.

4. Vitez od Sredne, Ivan.

[1453-01-16]. Pro facto Grecorum ex parte domini regis ad papam (Rumor publicus iam diu...).

Rukopis. Proza. Pismo. Boronkai, *Iohannes Vitéz*, 1980. No II.5, 176-177.

5. Vitez od Sredne, Ivan.

[1453-01-26]. In eodem facto (Venerant nuncii vestri...).

Rukopis. Proza. Pismo. Boronkai, *Iohannes Vitéz*, 1980. No II.6, 177-178.

6. Vitez od Sredne, Ivan.

[1454]. Responsio secunda ex parte eiusdem domini Ladislai regis legato apostolico supratacto facta nono die post primam responsionem suprascriptam per Iohannem episcopum Waradiensem Prage 1454. (Iam pridem audita...).

Rukopis. Proza. Govor. Boronkai, *Iohannes Vitěz*, 1980. No. III.5, 245-251.

7. Vitez od Sredne, Ivan.

[1454-09-01]. Oratio ambasiatorum regis Ladislai habita in conventu Frankfordensi (Non dubitavit serenissimus princeps...).

Rukopis. Proza. Govor. Boronkai, *Iohannes Vitěz*, 1980. No. III.6, 252-254.

8. Vitez od Sredne, Ivan.

[1455-03-23]. Pulsatis merore publico...

Rukopis. Proza. Govor (Wienerneustadt, pred Fridrikom III). Boronkai, *Iohannes Vitěz*, 1980. No. III.7, 255-269.

9. Vitez od Sredne, Ivan.

[1455-05-01]. Responsio regis Ladislai, data Wiene episcopo Papiensi, legato apostolico, per organum Iohannis Waradiensis episcopi, cancellarii Ungariae (Adventus tuus...).

Rukopis. Proza. Govor. Boronkai, *Iohannes Vitěz*, 1980. No. III.11, 276-.

10. Vitez od Sredne, Ivan.

[1455-06-23]. Sanctissimo in Christo patri et domino, domino Calixto, divina providentia sanctae Romanae ac universalis ecclesiae summo pontifici, domino nostro clementissimo (Concusso terroribus infidelium...).

Rukopis. Proza. Pismo. Boronkai, *Iohannes Vitěz*, 1980. No. II.22, 198-200.

11. Jan Panonije.

[1464]. Non levis Aonidum, Constanti, cura sororum.

Rukopis. Poezija. Elegija. Vienna 1514. 26 Mayer.

12. Vitez od Sredne, Ivan.

[1464-01-22]. Serius forsitan ac ratio...

Rukopis. Proza. Pismo. Boronkai, *Iohannes Vitěz*, 1980. No. II.39, 213-216.

13. Jan Panonije.

[1465]. Oratio legatorum Matthiae regis ad pontificem, in publica audientia (Si occupatam plurimis et maximis negotiis...).

Rukopis. Proza. Govor. Teleki, Utrecht 1784, 58-66.

14. Jan Panonije.

[1465]. *Altera oratio ad eundem Papam in privata audientia (Gratias agimus B. P. S. T. quam maximas animis nostris...)*.

Rukopis. Proza. Govor. Teleki, Utrecht 1784, 66-69.

15. Šižgorić, Juraj.

[1470-06-10]. *Elegia de Sibenicensis agri vastatione.*

Tisak. Poezija. Elegija. Venecija 1477, [35-38]

16. Acciarini, Tideo.

[1471-09-10]. *Ad beatissimum Christianae religionis parentem maximumque fidei Romanae antistitem Sistum pontificem IIII. seraphici Francisci pientissimus hortatus in Turcas, per Tydeum Acciarinum Picentem. (Sixte, sacrae sedis fidus successor et heres...)*.

Rukopis. Poezija. Poslanica. Lučin, CM XXIV, Split 2015, 72-108. MS Milano, Biblioteca Ambrosiana, F 33 sup. cart. misc. XV, ff. 12v-17.

17. Cipiko, Koriolan.

[1477-12-01]. *Petri Mocenici imperatoris gesta.*

Tisak. Proza. Historiografija. Venecija 1477.

Popratno: *Coriolanus Cepio clarissimo viro Marco Antonio Mauroceno equiti apud illustrissimum ducem Burgundiae Venetorum oratori felicitatem.*

18. Ranjina, Mato Lovrin.

[1479]. *Libellus de contentione super pace Venetorum cum Magno Turco.*

Rukopis. Proza. Poslanica - traktat. Do danas neobjavljeno. MS Vat. lat. 4858.

19. Nikola Modruški.

[1480]. *Defensio ecclesiasticae libertatis.*

Rukopis. Proza. Historiografija. MS Cod. Vat. Lat. 8082; Biblioteca Riccardiana, Firenze, 365.

20. Fabregues, Antonio.

[1493-09-13]. *Sanctissime pater. Post pedum oscula beatorum. Proh dolor planctus et vlulatus maximus factus est...*

Tisak. Proza. Pismo. Wien 1493.

21. Martinac, pop.

[1493-09-18]. [Zapis popa Martinca].

Rukopis. Proza. Kronika. MS Drugi novljanski brevijar.

22. Divnić, Juraj.

[1493-10-06]. Epistula ad Alexandrum VI Georgii Difnici Dalmatae episcopi Nonensis (Cladem christianorum et ruinam Croatiae...).

Rukopis. Proza. Pismo. MS Biblioteca Marciana, Venecija, Lat. CIX, cod. 174, nr. 34.

23. Crijević, Ilija.

[1495-02-01]. Aelii Lampridii Cer. poetae laureati ad Carolum Francorum regem Concordia (Aspice concordem per mutua foedera mundum).

Rukopis. Poezija. Elegija. Do danas neobjavljeno. MS Vat. lat. 2939, fol. CLXVI-CLXXIIv.

24. Crijević, Ilija.

[1499-04-14]. Quam bene sumpserunt Venetae noua signa triremes.

Rukopis. Poezija. Elegija. Sola 1934, Novaković 2004.

25. Marulić, Marko.

[1500?]. Molitva suprotiva Turkom.

Rukopis. Poezija. Molitva. Kukuljević Sakcinski 1869. MS NSK Zagreb, R 6634, f. 17r-20r.

26. Božićević Natalis, Frano.

[1500-08-08]. De fide Modonei populi erga dominium Venetum (Non tot in Actiaco numeravit rostra tumultu...).

Rukopis. Poezija. Elegija. Marković, Beograd 1958, 95-96.

27. Niger, Toma.

[1501]. Divina electio ac tempestiva creatio Serenissimi Principis Veneti Leonardi Lauretani cum pronostico sui invictissimi principatus.

Tisak. Poezija. Panegirik. Venecija 1501.

Popratno: P. Thomae Nigri de proprietate et laudibus lauri ac insignis Lauretanium. Serenissimo principi Veneto Leonardo Lauretano Thomas Niger Delmata archipresbyter et vicarius Spalatensis salutem. Illustrissimo principi ac excellentissimo domino Leonardo Lauretano p. Thomas Niger archipresbyter et vicarius Spalatensis.

28. Petančić, Feliks.

[1501]. Historia Turcica.

Rukopis. Proza. Historiografija. Do danas neobjavljeno. MS Stadtbibliothek Nürnberg – Solger 31.2.

29. Marulić, Marko.

[1501-11-02]. Qual maraviglia se 'l furor turchesco.

Rukopis. Poezija. Sonet. Deanović 1936. MS Zagreb, Arhiv HAZU – I a 64, f. 46v-47r (c. 1530). Spomenuto u pismu Jerolimu Cipiku 2. studenoga 1501.

30. Petančić, Feliks.

[1502]. Quibus itineribus Turci sint aggrediendi.

Rukopis. Proza. Historiografija. Beč 1522. 15 tiskanih izdanja. Moderno kritičko izdanje: A. Pertusi, *Martino Segono di Novo Brdo vescovo di Dulcigno*, Rim 1981, 75-117.

31. Petančić, Feliks.

[1502]. Genealogia Turcorum imperatorum, lex imperii domi militiaeque habita.

Rukopis. Proza. Historiografija. Augsburg 1530. MS Beč, Österreichische Nationalbibliothek – Lat. 3522, i još dva. Pet tiskanih izdanja.

32. Marcello, Francesco.

[1502-12-10]. Oratio Francisci Marcelli praesulis Tragurini. Ad clementissimum Leonardum Lauredanum principem Venetorum Excellentissimum, propria exarata manu. MCCCCCII. IIII-o idus Decembris. (Maximis me affectum muneribus, Illustrissime Princeps, Vosque, patres dignissimi...).

Rukopis. Proza. Govor. Berengo Morte 1948 (15, 3), 91-99.

33. Marcello, Francesco.

[1503-07-21]. Francisci Marcelli praesulis Tragurini miserabilem fortunae lamentantis casum. Ad Leonardum Lauredanum Venetorum principem invictissimum, libellus, quem in Senatu habendum statuerat glorioso (Optimus, Maximus Deus custodiat, salvet semper et conservet...).

Rukopis. Proza. Pismo. MS Venecija, Biblioteca Marciana, Cod. 217 membr. saec. XVI, a. 202, I 1. 136 (L. XIV, CCXXV). Berengo Morte 1949 (16, 1-2), 25-29.

Popratno: Excellentissimo ac Christianissimo Venetorum Principi Leonardo Lauredano, Franciscus Marcellus praesul Tragurinus, Humillimam Commendationem (Cogitabam, Princeps illustrissime, quendam licet inelaboratum...).

34. Baničević, Jakov.

[1510-05-01]. Jacobus Bannicius a Caesareis secretis Stephano Ponchierio Reverendissimo Episcopo Parisiensi salutem. (Ludovicus Helianus, qui a Christianissimo Francorum Rege vestro...).

Tisak. Proza. Pismo. Augsburg 1510. U: *Ludouici Heliani Vercellensis Christianissimi Francor[um] Regis Senatoris: ac oratoris de bello suscipie[n]do aduersus venetianos & Turcas oratio ... : dicta in Augusta uindelica IIII. Idus Aprilis. Anno ... Millesimoquingentesimodecimo.*

35. Štafilić, Ivan.

[1512-02-01]. Oratio Staphilei, Nuncii Julii II. Pape, ad Sigismundum Regem. Qua vocatur ad Concilium Lateranense (Nihil est quod magis deceat Christianum Principem...).

Rukopis. Proza. Govor. Zaluski, Brunsbergae 1709, 49-51. Također u *Acta Tomiciana* 2, 19-25.

36. Klimantović, Šimun.

[1512-03-12]. [Kronika do 1508].

Rukopis. Proza. Kronika. Kukuljević 1857. MS Zagreb, Provincijski arhiv u samostanu sv. Franje Ksaverskog, *Klimantovićev zbornik* I (prva trećina 16. st).

37. Zane, Bernard.

[1512-05-11]. Oratio reverendissimi D. archiepiscopi Spalatensis habita in prima sessione Lateranensis concilii (Solent hi, qui coram singulis principibus...).

Tisak. Proza. Govor. Romae 1512.

Popratno: Thomas Niger canonicus archipresbyter et uicarius Spalatensis doctissimo et integerrimo Marco Marulo nobili Spalatensi Salutem S.

38. Štafilić, Ivan.

[1512-12-27]. Io. Stafilei episcopi Sibinicensis Iulii II. Pontificis maximi oratoris, oratio habita ad Dominium Venetum, Venetiis in Collegio die XXVII Decembris MDXII. (Nihil est quod magis expediat Reipublicae Christianae, Serenissime Princeps ac patres conscripti...).

Rukopis. Proza. Govor. Sanudo 15, Venecija 1886, No. 238, 423-426.

39. Kožičić Benja, Šimun.

[1513-04-27]. Simonis Begnii episcopi Modrusiensis oratio in sexta Lateranensis concilii sessione quinto Kalendas Maias habita MDXIII. (Nemo unquam extitit, Pater beatissime...).

Tisak. Proza. Govor. Rim 1513.

Popratno: S. Begnius episcopus Modrussiensis Bernardino de Frangepanibus Modrusiae etc. Comiti Salutem (Constitueram omnino, Princeps Illustris, orationem hanc non edere...).

40. Marulić, Marko.

[1516]. Tužen'je grada Hjerolimia moleći papu da skupi gospodu karstjansku ter da ga oslobodi od ruk poganskih.

Rukopis. Poezija. Tužbalica. Kukuljević 1869. MS Zagreb, Arhiv HAZU – 'Vartal' Petra Lucija, IV.a.31, f. 62v-64v (kasno 16. st); MS Trogir, Kaptolska knjižnica – 'Splitska pjesmarica trogirskoga kaptola', bez signature, f. 55r-57v (kasno 16. ili rano 17. st.).

41. Posedarski, Stjepan.

[1516]. Oratio Stephani Possedarski habita apud Leonem Decimum, p. m. pro domino Joanne Torquato comite Corbavia, defensore Crovacie (Beatissime Pater, semper in divinis Beatissime, in humanis autem vix audeo dicere...).

Tisak. Proza. Govor. Romae 1517.

Popratno: Manlius arces Romanas et templa repulso... Epigram o Torkvatu (na kraju).

42. Kožičić Benja, Šimun.

[1516-11-05]. Simonis Begnii, episcopi Modrusiensis, de Corvatiae desolatione oratio ad Leonem X, pontificem maximum, Nonis Novembris habita MDXVI (Si animis uestris excidisse crederem quod longa satis...).

Tisak. Proza. Govor. Rim 1516.

43. Bonaventura iz Korčule.

[1517-02-17]. [Oratio coram Leone X Romae habita qua eum ad arma contra Turcas arripienda velut leo de tribu Juda cohortatus est].

Izgubljeno. Proza. Govor. Nije sačuvano. Ridolphi, *Historiarum seraphicae religionis libri tres*, Venetiis 1586, 196: Frater Bonauentura Curcureus Dalmata, professione Franciscanus, cohortatus est pulcherrima oratione Leonem Pont. ad capienda arma aduersus Turcicam sectam, velut Leo de tribu Iuda, ad cuius rugitum caetera trepidant animalia.

44. Andreis, Fran Trankvil.

[1518-03-07]. Ad Deum contra Turcas oratio carmine heroico (Summe pater rerumque sator qui lucida Olympi...).

Tisak. Poezija. Molitva. Ingoldstadt 1518.

Popratno: Sunt quibus alta placet / turritaque tecta domorum... (epigram Veita Werlera); Non opus est lapythum / non discere. bella Gygantum (epigram, David Rotmund Buchornensis); Horrida Thurcarum / minitantiaque agmina sanctis (epigram, Theodericus Spett Prepositus Stushardiensis); Tranquillus Parthenius Andronicus Dalmata Clarissimo ac Nobili viro Hieronymo de Croaria in Tapfaim vtriusque Iuris Doctori. S. D. (Etsi vir humanissime non satis propriae calamitates...); Eiusdem ad lectorem epigramma (Ista Sophoclaeo quamuis dicendo Cothurno...).

45. Berislavić, Petar.

[1518-04-10]. Petrus Berislavus episcopus Vespriminensis Leoni papae X (Nudius quartus accipi breve Sanctitatis Vestre...).

Rukopis. Proza. Pismo. Fraknoi–Lukcsics 1896–1907, IV, p. 251–253. MS Segr. Stato, Principi, 5, f. 162., 165v. 1518. 10. Aprilis.

46. Andreis, Fran Trankvil.

[1518-05-25]. Oratio contra Thurcas ad Germanos habita (Qvamquam scio multum acerbitatis ad meum dolorem...).

Tisak. Proza. Govor. Augsburg 1518. Također Jena 1518.

Popratno: Ad invictissimum Maximilianum Caesarem augustvm Tranquilli Parthenii Andronici Dalmatae Epistola (Consideranti mihi Caesar Auguste hinc odia...); na kraju: Tranquilli Parthenii Dalmatae carmen ad Germanos (Dum licuit, Germana cohors, florentibus annis...).

47. Niger, Toma.

[1520-01-04].

Izgubljeno. Proza. Govor. Sanudo, 12. 1. 1520 (sv. 28, 169): Item, come quel pre' Tomaso Negro spalatin, era vicario di l' arziepiscopo Zane di Spalato, venuto orator dil ban di Croatia al Papa per dirli in la calamità si trova quelli confini molestati da' Turchi, et che non si provedendo non si pol più resister, il Papa li ha promesso far provisione, et si parle, va in Franza e in Spagna per questa instessa causa; el hessendo morto il vescovo di Scardona, val ducali 200 a l'anno, il Papa ge l' ha dato.

48. Marulić, Marko.

[1521]. De Gallis et Hispanis inter se bellantibus.

Rukopis. Poezija. Epigram. Novaković 1997.

49. Statilić, Ivan.

[1521-09-21]. Iohannis Statilii Hungariae Legati oratio (Etsi qui Pannonicarum rerum status sit, Princeps Serenissime...).

Tisak. Proza. Govor. Morosini, Venetiis 1623, 11-12.

50. Lucić, Hanibal.

[1522]. [Poslanica Jeronimu Martinčiću u Split] (Knjižica od tvoje pameti sabrana...).

Tisak. Poezija. Poslanica. Venecija 1556.

51. Marulić, Marko.

[1522]. In discordiam principum Christianorum.

Rukopis. Poezija. Epigram. Novaković 1997.

52. Crijević Tuberon, Ludovik.

[1522-04-01]. Commentarii de temporibus suis (Felicioribus ingeniis ad exequendam historiam...).

Rukopis. Proza. Historiografija. Frankfurt 1603.

Popratno: Ludouicus Tubero Dalmata abbas Gregorio Fregepani Colociensium pontifici salutem dicit (Qui liberis suis testamento tutores dare deliberant...).

53. Marulić, Marko.

[1522-04-03]. Epistola domini Marci Maruli Spalatensis ad Adrianum VI. Pont. Max. de calamitatibus occurrentibus et exhortatio ad communem omnium Christianorum unionem et pacem (Quum me, Sanctissime pater, uel exiguae admodum uel nullius omnino autoritatis...).

Tisak. Proza. Govor. Romae 1522.

Popratno: Reuerendo patri Dominico Buchiae Catharensi ordinis praedicatorum, theologiae professori, M. Marulus in Domino salutem (Cum tuis ad populum sermonibus, Dominice pater, frequenter interfuissem...); Pro Adriano VI. Pontifice Maximo ad Christum oratio.

54. Brodarić, Stjepan.

[1522-09-04]. Stephani Broderici iuris pontificii doctoris, praepositi Quinqueecclesiensis, secretarii et oratoris serenissimi Domini Ludovici Hungariae et Bohemiae etc. Regis ad Sanctissimum Dominum Adrianum VI. Pontificem Maximum oratio (Si ulli unquam mortalium ex maximo dolore et extrema animi consternatione ingens...).

Tisak. Proza. Govor. S. I. [1523].

Popratno: Reverendissimo in Christo patri Domino Georgio archiepiscopo Strigoniensi, Regni Hungariae primati, legato nato ac supremo cancellario etc. Lombardinus Burgius iuris utriusque doctor, prothonotarius apostolicus salutem plurimam dicit (Orationem, quam reverendus Stephanus Brodericus orator regius...).

55. Frankapan, Bernardin.

[1522-11-19]. Bernardini de Frangepanibus, comitis Segniae, Vegliae, Modrusiique Oratio pro Croatia Nürenbergae in senatu principum Germaniae habita XIII Cal. Dec. an. Chr MDXXII. (Grato recolentes animo vestra erga nos...).

Tisak. Proza. Govor. [Nürnberg] 1522.

Popratno: Ad Adrianum VI., pontificem maximum (Providens iam exitiale discrimen); Excidium veluti romanae Maximus urbi (distih, R. Sbrullus).

56. Frankapan Brinjski, Krsto I.

[1523-06-25]. Oratio (et Memoriale) ad Adrianum Sextum, pont. max., Christophori de Frangepanibus. MDXXIII septimo Kal. Julii. (Non dubium est, beatissimus pater, quin totum Christianorum orbem...).

Tisak. Proza. Govor. [Rim] 1523.

Popratno: Memoriale ad sanctum et beatum dominum nostrum papam Adrianum VI. pontificem maximum et ad sacro(!) S. R. E. Reue. D. cardinalium consistorio(!) (In primis, prostrati ad beatos pedes...).

57. Marulić, Marko.

[1523-11-19]. Ad Clementem VII. Pontificem Maximum.
Rukopis. Poezija. Epigram. Novaković 1997.

58. Bučinjelić, Miho.

[1524-06-29]. Epistola Michaelis Bocignoli Ragusei ad Gerardum Planiam ... in qua exponit causas rebellionis Axmati a Solymano Turcarum imperatore (Frater Ioannes Gocius, qui istis superioribus mensibus...).

Tisak. Proza. Pismo. [Beč] 1524.

59. Andrija, pop.

[1525]. [Kronika do 1525].
Rukopis. Proza. Kronika. Kukuljević 1857.

60. Anonimno.

[1526]. Razboj i tužba kralja ugarskoga.
Rukopis. Poezija. Tužbalica. Fancev 1934-1935. MS Trogir, Kaptolska knjižnica – ‘Splitska pjesmarica trogirskoga kaptola’, bez signature, f. 36r-42v (kasno 16. ili rano 17. st).

61. Vetranović, Mavro.

[1526]. Pjesanca slavi carevoj.
Rukopis. Poezija. Satira. Jagić – Kaznačić, Zagreb 1871, 41-52.

62. Brodarić, Stjepan.

[1528-03-01]. De conflictu Hungarorum cum Solymano Turcarum imperatore ad Mohach historia verissima = Historia verissima = Clades in campo Mohacz = Descriptio proelii inter Ludovicum et Solymanum ad Mohazium gesti = Cladis Mohacsianae sub Ludovico II. descriptio (Regnabat eo tempore, quo Hungariam Solymanus...).

Tisak. Proza. Pismo / historiografija. Sambucus, Basel 1568, 757-774.
Popratno: Ad lectorem praefatio (Operae pretium fore putavi, si bellum...).

63. Glavić, Šimun.

[1529-03-11]. [Kronika do 1529].
Rukopis. Proza. Kronika. Kukuljević 1857.

64. Frankapan Brinjski, Vuk.

[1530-08-24]. Oratio ad Serenissimum Carolum V Sacri Romani Imperij Caesarem inclutum (Placuit illorum opinioni per me licet insufficientem...).

Tisak. Proza. Govor. Augsburg 1530.

Popratno: Pio lectori Caspar Churrerius (Communis reipublicae Christianae iactura...); Iussu et consulto Caesareae Regieque M. tum electorum et principum Imperii, Illustrissimi Principis Ioachimi Electoris Marchionis Brandenburgensis etc. extemporaria Responsio (Non absque moerore mentium atque cordium...).

65. Paskalić, Ludovik.

[1532-08-11]. In Caroli Caesaris Pannonicam expeditionem (Postquam prisca novis mutata est moribus aetas...).

Tisak. Poezija. Elegija. Venecija 1551.

66. Beneša, Damjan.

[1534]. Serm. III (Sermoni nostro refert, Suadela Venusque).

Rukopis. Poezija. Satira. Rezar: »exhortatio principum Christianorum, hoc est Francisci, Caroli et Ferdinandi regum, ad concordiam reconciliandam et rem contra Turcas communiter gerendam«.

67. Beneša, Damjan.

[1534]. Serm. VII (Paule, fuit sedes isthęc tibi debita fatis).

Rukopis. Poezija. Satira. Rezar: papi Pavlu III (1534-1539); »de religione male culta, concordia Christiana fouenda et haeresi Germana suppressenda«.

68. Beneša, Damjan.

[1534-06-26]. [Epistulae ad principes].

Rukopis. Proza. Pismo. Rezar 2012.

69. Božićević Natalis, Frano.

[1535]. Ad sanctissimum dominum d. Paulum tertium, totius Christianae rei publicae diuino nutu pontificem maximum, quod oppidum Chlissae conseruando plurimae sacrosanctae fidei nationes saluabuntur elegia (Paule, triumphalis non ultima gloria Romae...).

Rukopis. Poezija. Elegija. Marković, Beograd 1958, 116-121.

70. Beneša, Damjan.

[1535]. Serm. IX (Multa prius tecum quamuis audacius usus).

Rukopis. Poezija. Satira. Rezar: »ad Carolum Romanorum Caesarem, de re publica Christiana bene regenda«.

71. Beneša, Damjan.

[1535]. Epigr. III.4 (Carle, licet, quacunq; aquilę, tua signa, mouentur).

Rukopis. Poezija. Epigram.

72. Beneša, Damjan.

[1535]. Epigr. III.9 (Rarus erat Libicum qui nosset nauita pontum).

Rukopis. Poezija. Epigram.

73. Beneša, Damjan.

[1535]. Epigr. III.21 (Si, quoniam Paridis scelus ulta est Gręcia uindex).

Rukopis. Poezija. Epigram. Rezar: kralju Franji (1535-1539).

74. Beneša, Damjan.

[1535]. Buch. 4, Aegloga quarta: Franciscus rex Francorum (Hic tutum, quęcunque ferat, mea dicere auena).

Rukopis. Poezija. Bukolika.

75. Beneša, Damjan.

[1535]. Od. II.1 (Dudum exorsa bonis auspiciis, caue).

Rukopis. Poezija. Lirska pjesma. Rezar: »ad Carolum Romanorum imperatorem, quod sibi officii sit Christianos omnes ad unum ouile agere«.

76. Beneša, Damjan.

[1535]. Od. II.8 Ferdinandu (1535-1539).

Rukopis. Poezija. Lirska pjesma.

77. Beneša, Damjan.

[1535]. Od. II.7 (Audacter ausum uindice dextera).

Rukopis. Poezija. Lirska pjesma. Rezar: »ad Germanos principes admonitio ad arma contra Turcas sumenda, forsan post pacem Constantinopolitanam a. 1533. inter Ferdinandum et Solimanum ictam«.

78. Beneša, Damjan.

[1535]. Od. II.9 (O diu nobis agitata plectro).

Rukopis. Poezija. Lirska pjesma. Rezar: »ad Carolum V. imperatorem Romanum, post Tunisiam captam mense Iunio a. 1535«.

79. Beneša, Damjan.

[1536]. Od. II.11 (Si chelis remurmuret).

Rukopis. Poezija. Lirska pjesma. Rezar: »de victoria Christianis a Deo concessa, circa a. 1536«.

80. Beneša, Damjan.

[1536]. Od. II.13 (Defessa neu tu, Pieri, desine).

Rukopis. Poezija. Lirska pjesma. Rezar: »ad Carolum imperatorem de damno fidei reparando«.

81. Beneša, Damjan.

[1536]. Serm. IV (Propositum urbano ut nobis hic sermo lepore).

Rukopis. Poezija. Satira. Rezar: »de orbis Christiani misero statu: mater ecclesia prorsus neglecta est, publica curantes nocent plebi, auspiciis regibus Christianis ruunt urbes et domus priuatae, in suam perniciem Christiani cum Turcis pacta condunt; circa a. 1536, post foedus inter Franciscum Gallorum regem et Solymanum imperatorem Turcarum ictum«.

82. Andreis, Fran Trankvil.

[1537]. Millos Pariseuich pugnat ex prouocatione cum Bachota Turco (Dum spectant armatae acies insigne duellum).

Rukopis. Poezija. Epigram. Ferrari-Cupilli, Zara 1857, 15. MS Varia Dalmatica, sign. 25290, ms. 617, Znanstvena knjižnica Zadar.

83. Paskalić, Ludovik.

[1537]. Sylua prima eiusdem Ludouici Paschalis Catharensis ad Regem Gallorum, reliquosque christianos Principes contra Turcas exortatio (O qui terrarum magnas moderaris habenas).

Tisak. Poezija. Heksametri (silva). Venecija 1551.

84. Beneša, Damjan.

[1538]. Serm. VIII (Vnde aditum mihi quęsierim, Francisce, paranti).

Rukopis. Poezija. Satira. Rezar: »ad Franciscum Gallorum regem, de eius in fraternitatem cum aliis Christianis regibus contra Turcam pugnantibus reditu; circa a. 1538«.

85. Vrančić, Antun.

[1538]. Bellum Petri Moldaviae vaivodae cum Solymano = De rebus gestis Joannis regis Hungariae liber I. = Expeditionis Solymani in Moldaviam et Transylvaniam liber I (Quum de Solimani caesaris expeditione circiter Nonas Iulias...).

Rukopis. Proza. Historiografija. Kovachich SRHM II. 1798. Ms. 1. aut. Budapest, BN, Quart. Lat. 360, Fol. Lat. 422.I.

86. Beneša, Damjan.

[1538]. Serm. V (In rem non fuerit, modo si Lucilius adsit).

Rukopis. Poezija. Satira. Rezar: »poeta primum reges miseri status Christianitatis reos facit, deinde eos, et Franciscum regem praecipue, ad communem bellum contra Turcas exhortatur; circa a. 1538. et foedus inter Franciscum et Carolum reges Niciae ictum«.

87. Beneša, Damjan.

[1538]. Serm. VI (Et quamuis sero, res at mihi cedere uoto).

Rukopis. Poezija. Satira. Rezar: »pro concordia Christianorum reconcilianda in bello contra Turcas gerendo exhortatio ad, ut uidetur, senatum Venetum«.

88. Paskalić, Ludovik.

[1538]. O Christo Ré de 'l ciel a cui d' intorno.

Tisak. Poezija. Sonet. Venecija 1549.

89. Paskalić, Ludovik.

[1538-02-11]. In foedus ictum inter Principes Christianos. Sylua secunda (Solvite iam nostrae damnata silentia Musae).

Tisak. Poezija. Heksametri (silva). Venecija 1551. MS Varia Dalmatica, sign. 25290, ms. 617, Znanstvena knjižnica Zadar (izdanje cenzurirano kod imena Osmanlija).

90. Paskalić, Ludovik.

[1538-09-11]. Ad Venetae classis praefectum Vincentium Capellum (Dic agedum nostri solatrix Musa laboris).

Tisak. Poezija. Elegija. Venecija 1551.

91. Paskalić, Ludovik.

[1538-09-11]. Ad Marcum Grimannum classis pontificiae praefectum (Hunc mihi Pierides gratum praestate laborem).

Tisak. Poezija. Elegija. Venecija 1551.

92. Paskalić, Ludovik.

[1538-10-08]. A Cesare [1] (Mirando Apollo da 'l Leucadio colle).

Tisak. Poezija. Sonet. Venecija 1549.

93. Paskalić, Ludovik.

[1538-10-08]. A Cesare [2] (Felice Spirto che da 'l sommo choro).

Tisak. Poezija. Sonet. Venecija 1549.

94. Paskalić, Ludovik.

[1540]. [Ciklus od jedne kancone i 11 soneta]. Al S. Gio. Matheo Bembo. (Spirto diuin che chiuso in mortal manto; Poi che co 'l senno inuito Bembo sete; Mentre fra selue & solitari horrori; Di mi celeste Augel? per qual ingegno; Mentre con l' alma di uirtute accesa; Quando l' Augel che prese Ganimede; L' alta uirtù di uera gloria ardente; Signor la uostra gloria d' ogni intorno; Poi che d' ardir, & senno

il ciel, cortese; Se picol pregio al uostro ardir supremo; Qual Vedouella priua di conforte; Nella stagion ch' in ciel s' aggira il Sole).

Tisak. Poezija. Kancona, soneti (11). Venecija 1549.

95. Vetranović, Mavro.

[1541]. Tužba grada Budima.

Rukopis. Poezija. Tužbalica. Jagić – Kaznačić, Zagreb 1871, 52-65.

96. Frankapan, Franjo (Ivan X).

[1541-06-09]. Oratio de statu Hungariae Ratisbonae habita (Quamuis natura mea semper abhorruit...).

Tisak. Proza. Govor. Augustae Vindelicorum 1541. Ponovna izdanja: Vitembergae 1541; s. l. 1541.

97. Andreis, Fran Trankvil.

[1541-11-24]. Oratio ad Germanos de bello suscipiendo contra Thurcos (Si quis diligenter animo reputet, uiri Germani...).

Tisak. Proza. Govor. Beč 1541.

Popratno: Orbi iura dabunt gemini duo sydera fratres (epigram o Karlu i Ferdinandu); Reverendiss. et illustrissimo principi domino Christophoro a Modrutz Episcopo Tridentino ac Principi Imperii. Tranquillus Andronicus Dalmata foelicitatem D. (Reuerendissime ac Illustriss. domine. Quum per aetatem, peragratis multis regionibus...).

98. Vrančić, Antun.

[1542]. Excidium Albae Regalis sic habetur (Oppugnante Turca Solymano Valponem...).

Rukopis. Proza. Historiografija. Kovachich SRHM I. 1798. p. 69-72. Ms. aut. Budapest, BN, Fol. Lat. 425, fol. 18-25.

99. Glavić, Šimun.

[1542]. [Kronika do 1542].

Rukopis. Proza. Kronika. Kukuljević 1857.

100. Bassano, Luigi.

[1545]. Al reverendissimo et illustrissimo Signore, il Signor Redolpho Cardinale di Carpi, Padrone osseruandissimo (Gli Amici in vn punto medesimo pregando...), u: Costumi e modi particolari della vita de'Turchi.

Tisak. Proza. Pismo. Roma 1545, [3]-[4].

101. Jurjević, Bartol.

[1545-03-17]. Prognoma, siue Praesagium Mehemetanorum, primum de Christianorum calamitatibus, deinde de suae gentis interitu, ex Persica lingua in Latinum sermonem conuersum.

Tisak. Proza. Proročanstvo. Antwerpen 1545. Niz daljnjih izdanja i prijevoda (1547. itd.).

Popratno: Ad reverendissimum principem et Dominum, D. Ottonem, ex Illustri prosapia Baronum Walturgensium oriundum, sacrosanctae Romanae Curiae Cardinalem, et Episcopum Augustanum, Caesareae Maiestatis apud Vangiones in comitijs ordinum Imperij vicem locumque tenentem, Dominum Moecenatemque suum, Bartholomaeus Georgieuits clientum deditissimus (Vt nautae post naufragia libenter recitant sua pericula, hic Scyllam latrare...).

102. Andreis, Fran Trankvil.

[1545-05-02]. Ad optimates Polonos admonitio (Existimarem equidem operaepretium esse, viri optimates, multumque pertinere ad opes...).

Tisak. Proza. Govor. Krakow 1545.

Popratno: EPISTOLA TRANQUILLI ANDRONICI DALMATAE Ad Illustrissimum et Magnificum Dominum Andream Comitem a Gorca, Castellanum Posnaniensem, ac summum Maioris Poloniae Capitaneum. etc. (Illustrissime et Magnifice Domine, mea quidem sententia semper fuit, eos compendiario itinere). U izdanju Cracouiae 1584 dodatak: AD ILLVSTRISSIMVM, ET MAGNIFICVM DOMINVM, STANISLAVM COMITEM DE GORCA, PALATINVM POSNANIENSEM ET COMITEM Iacobi Gorscii, in Tranquillum Andronicum Praefatio Paraenetica (Voluntas nusquam, occasio semper, Illustrissime Comes, studii mei).

103. Jurjević, Bartol.

[1545-05-18]. Epistola exhortatoria contra infideles ad Illustrissimum Principem Maximilianum Archiducem Austriae, Bartholomaei Georgieuits (SAEPE mecum admiratus sum Princeps Illustrissime, cur quum omnia videantur).

Tisak. Proza. Pismo. Antwerpen 1545. Niz daljnjih izdanja i prijevoda (od 1547).

104. Jurjević, Bartol.

[1548]. Brevis ac modesta increpatio ad magistratum reipublicae ac rectores ecclesiae propter negligentiam eius (Sed et ipse ne uidear malorum consentire operibus...).

Tisak. Proza. Govor. Krakow 1548.

Popratno: Dat. Cracouiae Calen. Ianuarii Anno salutis nostrae 1548. Posvetno pismo kralju Sigismundu Augustu.

105. Hus, Juraj.

[1548-11-10]. Descriptio peregrinationis Georgii Huszthii.

Rukopis. Proza. Historiografija - memoar. Matković 1881.

Popratno: Generoso ac egregio magistro, domino Michaeli de Rawen judici curie atque regni Sclavonie prothonotario etc., domino et patrono suo observantissimo(!), Georgius Hwz, rascinyus, deditissimus clientulus salutem et servitutum (Gracia sancti spiritus a deo patre per fidem in Christum, juxta promissionem in illum credentibus adaugeatur. Amen. Cum ex regionibus..., Posonii die 10 novembris anno domini millesimo quingentesimo quadragesimo octavo); Georgius Huszti de Raszinya, peregrinus Syna montis, atque Hierosolymorum pio lectori salutem precatur (Quisquis tandem fueris pie lector...).

106. Horvat Stančić, Marko.

[1556-08-23]. Historia obsidionis et oppugnationis arcis Zigeth in Hungaria (Principium obsidionis arcis rerumque actarum tale fuit...).

Tisak. Proza. Historiografija. Wittenberg 1557.

107. Tomašić, fra Ivan.

[1561-12-10]. Chronicon breve regni Croatiae (Et sic rex unorum obiit atilla...).

Rukopis. Proza. Historiografija. Kukuljević 1868. MS Arhiv HAZU.

108. Anonimno.

[1563]. [Kronika do 1563].

Rukopis. Proza. Kronika. Kukuljević 1857. Talijanski i latinski.

109. Anonimno.

[1565]. Skazovanje od čudnovate rati, ka je bila pod Maltom.

Tisak. Poezija. Pripovjedna pjesma. Venecija 1655. Tisak znatno kasniji od nastanka. Ponovljena izdanja: Venecija 1699, 1724.

110. Andreis, Fran Trankvil.

[1565]. In filium Ioannis regis (Quo ruis, ah demens? Quibus exagitare nefandis...).

Rukopis. Poezija. Epigram. MS Varia Dalmatica, sign. 25290, ms. 617, Znanstvena knjižnica Zadar.

111. Hus, Juraj.

[1566]. Georgii Hwz peregrinatio Hierosolimitana (Anno ab incarnatione domini millesimo quingentesimo tricesimo secundo, cum Turcarum caesar...).

Rukopis. Proza. Historiografija - memoar. Matković 1881.

Popratno: Ad lectorem (Vivitur exilio, terris quodcunque caducis...; epigram, Johannes Seccervitius); Aspera sustinui peragrando, plurima vidi (epigram, Georgius Huszthi); Ad epitaphium suum per Johannem Seccervitium Georgius Huszthi (Vita fugax homini duri data plena laboris); Benevolo et magnifico domino Hieronimo Bechk a Leopoldstorff, sacrae romanorum caesareae regiaeque Maiestatis consiliario, camerae aule et supremo annone prefecto, domino suo colendissimo Georgius Huszthi de Raszinya S. P. D. (Divinus ille Homerus describens virum sapientissimum...).

112. Črnko, Ferenc.

[1567]. Podsjedanje i osvojenje Sigeta.

Rukopis. Proza. Historiografija. MS arhiv kneza Karla Auersperga, Gornja Austrija, Logensteinleithen. Kidrič 1912. Preveo Samuel Budina 1568; koristio Karnarutić 1584.

113. Würfel, Juraj.

[1567]. Elegia in victoriam quam Georgius Drascouith habuit de Turcis apud Glynam fluvium, 1567/73.

Rukopis. Poezija. Elegija. Do danas neobjavljeno. Ms. (XVII.) Budapest, BN, Fol. Lat. 3606.II, fol. 31v–32r.

114. Lucić, Petar.

[1568]. Molitva Bogu suprotiva Turkom (Moli se puk bogu da ga sad usliši...).

Rukopis. Poezija. Molitva. Morović 1968, 69-86.

115. Jurjević, Bartol.

[1569]. Lettera di Bartolomeo Georgijević a Massimiliano II (Allo invittissimo imperatore de romani eletto sempre augusto Massimiliano secondo. Essendo l'Europa il fior del mondo secondo el peregrinaggio nostro...).

Ne. Proza. Pismo. Massimo Moretti, »Profezie scritte e figurate. La lettera di Bartolomeo Georgijević a Massimiliano II alla vigilia di Lepanto«, Giornale di storia 8 (10.03.2012). Internet (pristupljeno 16. ožujka 2016).

Popratno: Ad lectorem.

116. Anonimno.

[1570]. [Pjesma o Sigetu].

Rukopis. Poezija. Pripovjedna pjesma. Šojat, Zagreb 1977, 211-223 [PSHK 15/1]. MS Prekmurska pjesmarica.

117. Andreis, Fran Trankvil.

[1570]. Ad caesarem Maximilianum (Humanis frustra contendis, maxime Caesar...).

Rukopis. Poezija. Epigram. Do danas neobjavljeno. MS Varia Dalmatica, sign. 25290, ms. 617, Znanstvena knjižnica Zadar.

118. Andreis, Fran Trankvil.

[1570-06-01]. Conquestio ad caesarem et alios principes, Tranquillus Andronicus (Cur audes, caesar, tantum confidere Turcis...).

Rukopis. Poezija. Poslanica. Do danas neobjavljeno. MS Varia Dalmatica, sign. 25290, ms. 617, Znanstvena knjižnica Zadar.

119. Vetranović, Mavro.

[1571]. Orlača riđanka, rečeno u Blatu ribarom.

Rukopis. Poezija. Proročanstvo. Jagić – Kaznačić, Zagreb 1871, 212-220.

120. Vetranović, Mavro.

[1571]. Orlača riđanka Kotoru govori pronostik.

Rukopis. Poezija. Proročanstvo. Kolendić, Dubrovnik 1905.

121. Andreis, Fran Trankvil.

[1571]. Ad summum pontificem Pium V (Sancte pater, qui sceptrata tenes sanctissima Christi...).

Rukopis. Poezija. Epigram. Do danas neobjavljeno. MS Varia Dalmatica, sign. 25290, ms. 617, Znanstvena knjižnica Zadar.

122. Andreis, Fran Trankvil.

[1571]. Summo pontifici Pio V. (Labente in dies de tot saeculis disciplina Christi servatoris et apostolorum...).

Rukopis. Proza. Pismo. Do danas neobjavljeno. Archivio di Stato di Venezia, Sant'Uffizio, busta 41, fascicolo »De Andreis Tranquillo«, ff. 1r-17v.

123. Monaldi, Miho.

[1571]. Almo leon; che d' or l' altera fronte.

Tisak. Poezija. Kancona. Venecija 1599.

124. Rosaneo, Antonio.

[1571-08-24]. Vauzalis, sive Occhialinus, Algerii Prorex, Corcyram Melanaem, terra, marique oppugnat nec expugnat. Relatio historica Antonii Rosenei, Patricii ex illustrioribus, et antiquioribus familiis ejusdem Urbis, Archidiaconi, et Juris utriusque Doctoris, qui presens omnibus interfuit. Anno 1571 (Assiduis percontationibus eorum, qui conservationem opiduli...).

Rukopis. Proza. Historiografija. Split 1883 (ulomci).

Popratno: Serenissimo D. D. Duci Nicolao de Ponte Antonius Rosaneus Corcyr. (Ne tam insigne Dei benefitium ingratus celando supressisse videar...); In Turcas oratio (O Pater omnipotens, qui verbo cuncta creasti...); In magna navali victoria (Gaudeat Caelum, exhilaretur Orbis...).

Opsada je završila nekoliko dana prije 1. rujna 1571. Da Ponte je dužd od 3. ožujka 1578. Danas je poznato pet rukopisa. V. također hrvatske i talijanske prijevode Split 1909; Zagreb 1934.

125. Rosaneo, Antonio.

[1571-10-07]. In magna navali victoria.

Rukopis. Poezija. Oda. Venecija 1572.

126. Vrančić, Faust.

[1572]. Oratio Fausti Verancii ad Principes Christianos, ut expeditionem Turcicam suscipiant (Si quod unquam antea, Principes, sese vobis tempus obtulit in quo de rebus utilissimis...).

Rukopis. Proza. Govor (ulomak). MS NSK R-5717/6. Novaković 2015.

127. Boktulija, Frano.

[1574-04-05]. [Pjesma che il Turco e fiume].

Izgubljeno. Poezija. Pjesma. Tekst nije sačuvan, o njemu vijest u izvještaju Ivana Faliera mletačkom duždu od 5. i 8. IV 1574. Solitro 1844, 212: »da qualche tempo è venuta una pjesma nelle bocche, non si sa di chi, ma è forse di Francesco Boctuli, ch' è poeta e litterato; e dicono nella pjesma che Turco è fiume, acqua correvole che rode, e il Doxe è il territorio della spiaggia, che dal fiume poco per volta è portato via. Ed anche altre cose sono lì dette, un poco eziandio acetose; e le cantano sotto il palazzo, quando si fa sera.«

128. Vramec, Antun.

[1578]. Kronika vezda znovič...

Tisak. Proza. Kronika. Ljubljana 1578.

Popratno: Reuerendissimo, reuerendis, spectabilibus, magnificis, generosis, egregiis et nobilibus, statibus ac ordinibus regni Sclavoniae, ubivis constitutis et existentibus etc. Dominis patronis amicisque suis observandissimis. S. P. D. (Nihil a me dici potest...) Vzakomu ki bude ove knige chital (Moj dragi Gozp. i priatelj, neka zna...).

129. Budinić, Šime.

[1582]. Super psalmo: Deus venerunt gentes («Ne veće, Bože moj, ne već seržbe tvoje!»); Super psalmo: Cantemus Domino («Nu se pokupite odsvud duše verne»).

Tisak. Poezija. Psalmi. Rim 1582.

130. Karnarutić, Barne.

[1584]. Vazetje Sigeta grada.

Tisak. Poezija. Pripovjedna pjesma. Venecija 1584.

Popratno: Prisvitolomu i uzvišenomu gospodinu Jurju Zrinskomu, momu gospodinu (UZVELIČENI gospodine JURJU, premda slavni neumarli glas...); Posveta Jurju Zrinskomu; Gospodinu Barni Karnarutiću D. S. P. Petar Tartaljić, Splićanin (Karnarutiću moj slovući do nebes...).

131. Pergošić, Ivan.

[1587-07-23]. Oratio contra Turcam (Omnipotens, aeterne Deus, pater saluatoris nostri...).

Tisak. Proza. Molitva. Varaždin 1587. Dio veće cjeline *Praefationes et epistolae dedicatariae... Desiderii Erasmi Roterodami in quatuor Euangelistas, Christianis hominibus lectu dignae*. Radi se o jednoj u nizu molitava, preuzetoj iz drugog izvora: Johannes Avenarius, *Precationes in singulos septimanae dies conscriptae*, Witebergae 1576.

132. Mikac, Nikola.

[1592-07-29]. Obsidio Sisciensis (Anno Domini 1592. Aprilis decima secunda Haszanpassa Bosnensis...).

Rukopis. Proza. Historiografija. Kovachich, Budae, 1798.

133. Stepanić Selnički, Nikola.

[1593-09-06]. Electi episcopi Sirmienses epistola qua expugnationem Sciscii per Turcas factam describit (Salvus quidem atque incolumis gratia Dei...).

Rukopis. Proza. Pismo / historiografija. Kovacsich, Budae, 1798.

134. Stepanić Selnički, Nikola.

[1593-09-09]. Illustrissime ac magnifice domine et fautor mihi obseruandissime (Salvus quidem atque incolumis Deo propitio...).

Rukopis. Proza. Pismo / historiografija. Horvat 1907, 208-209.

135. Cedolini, Petar.

[1594-01-28]. Relatione de Monsr Pietro Cedolini Vescouo di Lesina del presente stato dell' Imperio Turchesco ... fatta al ... Papa Clemente VIIIo 28 Jan. 1594 (Ha trouato si bene nel primo ingresso...).

Rukopis. Proza. Govor. *Del tesoro politico la parte terza e quarta*, Helenopoli 1612, 37-44. Više kasnijih izdanja, s dodanim latinskim prijevodom (Frankfurt etc).

136. Sasin Bratosaljić, Antun.

[1595]. Razboji od Turaka.

Rukopis. Poezija. Pripovjedna pjesma. Zagreb 1888.

137. Sasin Bratosaljić, Antun.

[1595]. Mrnarica.

Rukopis. Poezija. Pripovjedna pjesma. Zagreb 1968.

138. Anonimno.

[1595]. Boj ili vazetje od Klisa.

Rukopis. Poezija. Pripovjedna pjesma. Venecija 1655. Također i Venecija 1699, 1724.

139. Stepanić Selnički, Nikola.

[1596-09-20]. Historia obsidionis Petriniae et cladis Szerdarianae a reuerendo domino Nicolao Zelnicey, electo episcopo Quinqueecclesiensi conscripta (Quid aliud nunc in his tempestatum fluctibus ac armorum procellis...).

Rukopis. Proza. Pismo / historiografija. Arhiv zagrebačkoga kaptola, sig. Acta capituli antiqua, fasc. 99, nr. 89. V. Rezar, »Opsada Petrinje u spisu Nikole Stepanića Selničkoga«, *Petrinjski zbornik* 1 (1998), 29-49.

140. Anonimno.

[1600]. Od Siska grada počinju versi od boja.

Rukopis. Poezija. Pripovjedna pjesma. Fancev 1916, 58-59. MS NSK R 3359.

141. Anonimno.

[1600]. Počinje govorenje od vojske od Janoka.

Rukopis. Poezija. Pripovjedna pjesma. Fancev 1916, 59-62. MS NSK R 3359.

Neven Jovanović

ANTITURCICA ITERATA – ANOTHER LOOK
AT CROATIAN ANTI-TURKISH WRITINGS
DURING THE RENAISSANCE

In the 15th and 16th centuries, Croatian writing about the Ottoman threat was both a reaction to the continuous crisis of several states, their societies, and culture, and an attempt to overcome this crisis by developing new ideas and new ways of consolidating the society. It has been claimed that this desperate attempt laid the foundations of modern Croatia. To be able to identify continuities and discontinuities of the so-called Croatian anti-Turkish writings, we have compiled a list of as many such works as possible.

In Croatian literary history, the anti-Turkish writings seem to have first been presented as a group by Mihovil Kombol in 1945. In 1974, Marin Franičević tried to consider together texts from this group written in different languages (Latin and Croatian). In 1983, Vedran Gligo selected and published a canonical collection of sixteen (Latin) »anti-Turkish speeches« from the Renaissance. At the same time, Tomislav Raukar interpreted the anti-Turkish theme as a stimulus to Early Modern Croatia. In 2004, Davor Dukić proposed an imagological interpretation of the anti-Turkish corpus. All researchers, however, worked with a restricted number of texts, and there was not even an estimate of the actual size of the corpus.

To construe a corpus with some pretence to comprehensiveness, we had to establish whether (and to what degree) a text addresses the anti-Turkish theme, whether it could be considered a »Croatian« text, whether it could be considered a literary and a public as opposed to a documentary or a private text). Such considerations led us to exclude some famous texts (such as *Judita* by Marko Marulić), while including e. g. an *Oratio contra Turcam* which Ivan Pergošić reprinted from the book by Johannes Avenarius. The fuzzy boundaries between confidentiality and publicity have been demonstrated by the fate of reports by the papal nuntio Antonius Fabregues, whose official dispatches about the Battle of Krbava field have appeared also in print as propagandistic broadsheets.

In our corpus, a Croatian anti-Turkish work is a text urging Christian action against the Turks in defence of Dalmatia, Croatia, Hungary, and Christian Europe as a whole, written by an author significantly connected with Croatia, and calling to arms either by direct appeals or by a more indirect strategy of reporting, celebrating and lamenting events in the Christian-Turkish struggle.

The corpus currently comprises basic bibliographic data on 141 texts written between 1436 and 1600. It exists as a list (see the Appendix to the article) and as a database published by the *TeMrežaH* project (temrezah.ffzg.unizg.hr/antiturcica-biblio.html). We have included data on a few texts that are not preserved, and on texts by unknown authors. Ninety-four texts first appeared as manuscripts, 44 in print (two exist in roughly contemporaneous handwritten and printed versions).

Two texts (poems in Croatian from 1565 and 1596) were first printed almost a hundred years after the events they describe (in 1655). One hundred and four texts are in Latin, 26 in Croatian, nine in Italian; 75 texts are in prose, 66 in verse. An especially active period of production falls in 1493-1548 (when three fifths of all texts in the corpus were written). There are three longer periods of silence, when just a few anti-Turkish texts appear: the years 1504-1509, 1546-1560, 1575-1591. Christian Europe is the central topic in 46 texts, the Kingdom of Hungary in 31, Croatia itself in 20, Dalmatia (and Dubrovnik) in 20, the Levant in 15, the Venetian Republic in 11; this distribution follows the geopolitical situation of Croatian regions during the Renaissance, but Croatia and Dalmatia are treated in about the same number of texts, while the Kingdom of Hungary was thematised significantly more often than Venice.

The texts were written by 61 authors (seven are anonymous), 40 of which wrote just one text; fourteen are known as authors only because of their anti-Turkish works. The five authors with most anti-Turkish texts are Fran Trankvil Andreis, Damjan Beneša, Marko Marulić, Ludovik Paskalić, Ivan Vitez od Sredne. Beneša and Paskalić were absent from the Croatian »canon« of anti-Turkish authors. Four of the authors are not Croatian by birth (Tideo Acciarini, Antonio Fabregues, Francesco Marcello, Bernard Zane), but they were all connected to Dalmatia by office, as teachers, diplomats or Church officials. Most of the authors can be regarded as humanists (17) or priests (24, or 34 including priests serving as diplomats); there were 15 diplomats, five of them lay persons.

The authors whose anti-Turkish writings appear during the longest chronological span are Fran Trankvil Andreis from Trogir (53 years), Mavro Vetranović from Dubrovnik (writing in Croatian over 45 years), and Frano Božićević Natalis from Split (35 years). A chronological analysis also reveals two main generations of anti-Turkish writers. The first one was active during 1500-1535, and the second during 1520-1570. Among the authors those from Dalmatia and Dubrovnik prevail; they belong mostly to the civic patriciate, to the lesser nobility, or even to the general citizenry.

A synoptic analysis of dates, genres, authors and contexts suggests a discontinuity in the corpus of Croatian anti-Turkish writings: some time after 1530-1540 public speeches and appeals disappear, to be replaced by administrative reports to the authorities of the Habsburg empire, by sensational testimonies about travels or battles, and by highly individual »grassroots« entreaties, often, seemingly, without significant political support, often without the benefit of print or of larger print runs. The discontinuity may be connected with the agony of the Kingdom of Hungary and Croatia (after the Battle of Mohács), and with the gradual disappearance of the generation of Croatian humanists that had tried to play significant roles in this kingdom.

Keywords: Renaissance, Croatia and the Turks (Ottomans), literary corpus, anti-Turkish writings